

ՆՈՐ-ԲԱՅԱԶԷՏԻ ԳԱԻԱՌ

կ ա մ

Գ Ե Ղ Ե Ր Ք ՈՒ Ն Ի Ք

Ե. ԼԱԼԱՅԵԱՆԻ

Ա Ջ Գ Ա Գ Ր ՈՒ Թ Ի Ի Ն

ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԲԱՐՔ

ԱՄՈՒՄՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀԱՐՄԱՆԻՔԻ ՍՈՎՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ¹⁾

Հառակ.—Այս գաւառում, հաւանօրէն բնութեան ազդեցութեամբ, միւս, համեմատաբար աւելի տաք, գաւառներից աւելի մեծ հասակում են ամուսնացնում թէ աղջիկներին և թէ տղաներին: Հնումը աղջկան՝ 14—18, տղին՝ 18—25. այժմ աղջկան՝ 16—18, տղին՝ 21—30, եթէ աղջկայ տարիքը քսանից անցնում է՝ ասում են «դախացած է», (սնդացած է):

Զինուորագրութեան չենթարկուելու արտօնութիւն ունեցողները շատ անգամ 18 տարեկան հասակում են ամուսնանում:

Ամուսնացողների հասակների համեմատութիւնը.—Ընդհանրապէս ամուսինը կնոջից 2—10 տարով մեծ է լինում. մեծ մասամբ կոյսը կուսի հետ է ամուսնանում, և միայն «տունը մնացած» աղջիկներն են այլի տղամարդկանց գնում: Շատ հազիւ է պատահում, որ երիտասարդը այլի կնոջ հետ ամուսնանայ:

Ամուսնացողներն ըստ ազգութեան.—Օտարազգիների հետ ոչ անցեալում, ոչ էլ այժմ ամուսնութիւն տեղի չէ ունեցած: Նոյն իսկ օտար գաւառացիների հետ էլ հազիւ է պատահում: Շատ սովորական երևոյթ է օտարութիւնից վերադառնալ յատկապէս ամուսին ընտրելու համար:

Օրօրոցախազ կամ բեգեւարմա.—Հնումը յաճախ, իսկ այժմ երբեմնապէս պատահում է, որ երկու գերդաստան, ցանկանալով

¹⁾. Բացի իմ հաւաքածից, յատուկ իմ խնդրով նիւթեր են հաւաքել ինձ համար արժ. Եղիազար քահանայ Տէր-Միքայէլեանը և պ. Վ. Պետրոսեան: Ի նկատի եմ ունեցել նաև Ս. Փիլոյեանի «Կորած Մարգարիտը»:

բարեկամանալ միմեանց հետ, ուխտում են, որ եթէ իրենց տարբեր սեռի երեխաներ ծնունն՝ միմեանց հետ ամուսնացնեն։ Եւ եթէ ծնւում են՝ այս ուխտը սրբութեամբ կատարում են, հաւատալով, որ այդ ուխտի շնորհիւն է Աստուած իրենց որդի պարգևել։ Երբեմն էլ արդէն ծնւած երեխաներին միմեանց հետ նըշանում են՝ նրանց օրօրոցների վրայ խազ քաշելով։

Ամուսնութեան զանազան դեպքեր.—Պատահում է, որ երկու ընտանիքներ, իրենց միջի արեան թշնամութեանը վերջ տալու համար խնամութիւն են հաստատում։ Այսպէս՝ Խ. Յակոբը սպանել էր Կ.-ի որդուն.—որպէսզի արեան վրէժ խնդրութիւն տեղի չունենայ, Յակոբը իւր աղջիկը տուել է սպանուածի հղօրը։

Յաճախ պատահում է, որ երբ նշանադրուածներից մինը մեռնում է, նրա քոյրը (կամ եղբայրը) ամուսնանում է միւսի հետ, որպէսզի նշանադրութեան ժամանակ կատարուած ծախսերն իզուր չանցնեն։ Այսպէս՝ Յակոբ Շիկոյեանի մեծ աղջիկը մեռաւ՝ կրտսերը ամուսնացրին նոյն փեսացուի հետ։

Պատահում է նաև, որ հոտաղը (մշակը) երկար ժամանակ հաւատարմութեամբ ծառայելով մինի տանը՝ ամուսնանում է իւր տիրոջ աղջկայ հետ։ Այս պատահում է երբեմն որպէս գնահատութիւն և վարձատրութիւն նրա հաւատարիմ ծառայութեան, երբեմն էլ որպէս հետևանք գաղտնի սիրահարութեան։

Խնամութեան աստիճան.—Թէպէտ պահանջում է արիւնակցութեան հօթ, իսկ ազգակցութեան հինգ աստիճան հեռաւորութիւն ամուսնական զոյգ կազմելու համար, սակայն զանազան միջոցներով ժօտիկներն էլ են հասցնում։ Իսկ եթէ ոչ մի կերպ չեն կարողանում պսակի թոյլտուութիւն ստանալ, ոմանք կատարում են հարսանիքի հսնդէսը, և պսակի փոխարէն հարս ու փեսին դաւուլ զուռնի առաջնորդութեամբ տանում եկեղեցի և նրա դուռը համբուրել տալիս ու դարձեալ նոյն հանդիսաւորութեամբ վերադառնում։ Ժողովրդական կարծիքը այժմ ներողամտութեամբ է վերաբերում դէպի սրանց։ Այսպէս է վարուել, օրինակ, Նորատուղում Միսաք Ստեփանեանը։

Աղըկասես եւ «աղըիկ ճարել».—Հարսնացուի ընտրութիւնը՝ «աղըիկ ճարելը» նուժը միանգամայն թողնուած էր երիտասարդի ծնողներին, առաւելապէս մօրը. «ամօթ ունեցող տղան» նոյն իսկ թաքնուում էր, երբ նրա ամուսնութեան մասին խօսք էր լինում։ Ամուսնացողի մայրը, և հղօր-կանայք դէրինհրում, եկեղեցում և հարսնատններում ընտրում էին աղըիկ և որպէս զի կարողանան մօտից զննել նրան, մի որևէ պատրուակով գնում էին նրա տունը՝ աղջկատն։ Վերջինիս ծնողները, ի հարկէ, հասկանում

էին սրտնց գալու բուն նպատակը, սակայն բոլորովին ցոյց չէին տալիս, միանգամայն թուելով իրենց աղջկայ բարեմասնութիւնները: Եկողները դիտմամբ խմելու ջուր էին ուզում, որպէս զի աղջիկը առիթ ունենայ ներկայանալու, խօսեցնում էին Նրան, ասեղը թելել տալիս, որ տեսնեն թէ աչքերի արատ չունի՞ր և այլն: Աղջիկ-տեսից յետոյ գերդաստանական խորհուրդ էր կատարւում, ուր հրաւիրւում էր անշուշտ և՛ նշանդրուողի մօրեղբայրը: Աղջկան քննադատելիս առաւելապէս ուշադրութիւն էին դարձնում նրա մօր բարեմասնութիւնների վրայ:

Այժմ թէև որոշեալ չափով նոյնը կատարւում է, սակայն նշանադրուող երիտասարդն այլ ևս այդ-դիսի չեղօք դեր չի կատարում. նա կիս ինքն է աղջկայ հետ ծանօթանալով սիրում, ընտրում և կամ գոնէ մօր ընտրածին իւր հաւանութիւնը տալիս:

Խօսք առնեմք.— Հարսնացուի ընտրութիւնից յետոյ յանձնարարում են մի բարեկամի, որ խօսք բաց անի հարսնացուի ծնողների մօտ իրենց մտադրութեան մասին և իմանայ թէ արդեօք կտան աղջիկը, և թէ ուզեն: Այսպէս էին վարւում և վարւում էլ են, որովհետև մերժումը տղայի վարկը ձգում է, և շատ ծնողներ էլ անպատուութիւն են համարում իրենց, որ այս կամ այն հարեանից մերժուած երիտասարդին իրենք աղջիկ տան, միթէ իրենք այդ հարեաններից ստոր են, կամ իրենց աղջիկը նրանց աղջկանից պակաս գեղեցիկ է:

Աղջիկ ուզել.— Սովորաբար տղայի հօրեղբայրը կամ մօրեղբայրը, երբեմն էլ փեսան մի ուրիշ ազգական և կամ քահանայ, ինչպէս նաև հայրը, զնում են աղջկայ տունը՝ լինումախօսք:

Շատ անգամ երբ խնամախօսը մօտենում էր աղջկայ տան դռանը՝ կանգնում էր և տսում:

«Էկայ հա, աջ հտքս եմ քցում» *):

— Բարով ես էկեր ես, Աստուած խելի (շահաւէտ) անա, պատասխանում էին աղջկայ ծնողները՝ ներս հրաւիրելով, որովհետև արդէն յայտնի էր լինում իրենց նրա գալու նպատակը:

Խնամախօսը հետզհետէ խօսքը կենտրոնացնում է նշանուող տղայի գերդաստանի և իր բարեմասնութիւնների վրայ. «Գիտէք իմալ տղայ է, պիտուութիւն (հարեցողութիւն, ուսերէն ուրախ-CTBO բառից) չի գինայ, բոշ-բողազ (քաղցած) ման գալ չի գինայ, գիշեր ցերեկ իրա բանին, իրա տան հոգը կը հոգայ, չիւրմի (մինչև) իրկուն (երեկոյ) արուն քրտինք կը թափայ»: Որքան էլ

*) Դռան սեամքից անցնելիս նայա աջ ոտս եմ դնում, որպէս զի բարեբեր լինի իմ այս գալուստը:

տրամադիր լինեն աղջիկը տալու, այնուամենայնիւ առաջին անգամին մերժում են. պատճառարանելով թէ «ժամանակ չունին» — միջոցները չեն ներում: Բայց երբ խնամախօսը կրկին պնդում է՝ ժամանակ են խնդրում մտածելու, այս արգէն նշան է համարւում, որ տրամադիր են տալու, որովհետեւ հակառակ գէպքում կըտրուկ կերպով ասում են, թէ աղջիկը գեռ ևս փոքր է, «քնում ա չի զարթնում»:

Մէկէլ, եթէ մտադիր են տալու՝ խնամախօսին հիւրասիրում են, իսկ եթէ մերժելու են, չեն հիւրասիրում:

Երբ խնամախօսը կրկին անգամ գիմում է վերջնական պատասխան ստանալու, սրանք պատասխանում են: «Գալում են՝ թող գան, բարով գան»:

Եթէ չեն կարողանում անմիջապէս նշան տանել, նշանադրուողներէ հայրերը մի որեւէ խանութում կամ գինեւանում, այգում, միքանի մարդկանց ներկայութեամբ մի երկու շիշ օղի են դատարկում միմեանց խնամի անուանելով և բարեմախտելով, որ «Աստուած խէր տայ», «Աստուած ամօթալի չթողայ»: Ի վերջոյ տղայի հայրը մի մատանի է տալիս աղջկայ հօրը՝ իբր ժամանակաւոր առհաւատչեայ: Յաճախ այս կերութեամբն քահանան էլ է ներկայ լինում:

Վերջին ժամանակներս սկսել են կանանց խնամախօս ուղարկել, որոնք և՛ յանձնում են մատանին աղջկայ մօրը:

Նսանդրեի:—Մի քանի օր կամ շաբաթ յետոյ տղայի հայրը իւր տղամարդ և կին բարեկամներէ հետ, միայն առանց փեսացուին, գնում էին հարսնացուի տունը՝ տանելով «սեղան» — այսինքն մի սկուտեղի մէջ ածած չոր մրգեր, մի գլուխ շաքար, լիմոններ, կոնֆէտներ: Սրանց վրայ դրուած էր լինում հարսնացուի համար ոսկիներ և մի մատանի:

Հարսնացուի տանը մի երկու բաժակ օղի խմելուց յետոյ *) փեսացուի հայրը յայտնում էր իրենց գալու նպատակը և վերցնելով «սեղանի» վրայից մատանին՝ տալիս էր հարսնացուի հօրը: Սա էլ վերցնում, ուղարկում էր հարսնացուին, որ միւս սենեակում կանանց մէջ էր լինում: Ապա հարսնացուի քահանան, որ անշուշտ հրաւիրուած էր լինում, և կամ, եթէ սա բացակայ էր, քաւորը, առաջարկում էր փեսացուի տղամարդ բարեկամներին հարսնացուին «խալաթ» (նուէր) տալ: Նախ քաւորը և ապա միւսները տալիս էին կամ ոսկի և կամ արծաթ՝ դրամ: Հաւաքողը

*) Օղին անպատճառ ուղարկւում է փեսացուի տնից, բայց ցոյց չի տրւում հրաւիրեալներին:

բարձրաձայն յայտարարում էր բոլորին՝ իւրաքանչիւրի տուած նուէրը՝ ասելով. «Շէն կենայ այսինչ բարեկամը, հարսին խալաթ տուեց այսքան դրամ»:

Այս ժամանակ «սեղանը» տանում էին կանանց բաժինը, և մինչդեռ մինը օդի էր մատուցանում, տան տիկինը «սեղանի» և իրենց մրգեղէնից մի մի ափսէ լցնելով բաժանում էր օդի ընդունողներին: Սրանք էլ երկար բարեմախտութիւններ անելուց յետ վերադարձնում էին բաժակը, միքիչ ուտում մրգեղէնից և մնացածն ածում իրենց թաշկինակի մէջ և ամրացնում գօտկում, որ տանն տուն, ուր քնհատ երեխաներն անհամբերութեամբ սպասում էին այդ մրգեղէնին: Սրանից յետոյ նախ տղամարդկանց և ապա կանանց ընթրիք էին տալիս, գելճը (կլոր պար) պարում և առաւօտեան ցրում:

Կէս դար առաջ համեմատաբար աւելի ազատամիտները մի քանի կրիտասարդներ ուղարկելով բերել էին տալիս փեսացուին, որ լուռ ու մուռ չստում էր մի անկիւնում: Ընթրիքի ժամանակ նրա գլխին մի թաշկինակ ձգելով՝ երեսը ծածկում էին, որպէսզի աները նրա հաց ուտիլը չտեսնէր: Անպարկեշտութիւն էր համարում նաև աներոջ և սրա չափահաս բարեկամների հետ ընթրիքի ժամանակ խօսելը:

Այժմ նշանդէքին անշուշտ փեսացուն ներկայ է գտնուում. «սեղանը» այժմ էլ տանում են, որի վրայ բացի մատանուց և ոսկիներից՝ շատ անգամ դրուած են լինում նաև ոսկէ ապարանջաններ, գլխոտեր, ժամացոյց և այլն: Հարսնացուի քահանան առաջ է բերել տալիս հարսնացուին՝ որի երեսը բաղդադիայով ծածկուած է լինում: Քահանան փեսացուի ձեռքից բռնած տանում կանգնեցնում է հարսնացուի հանդէպ, սրա երեսից բարձրացնում է բաղդադիան՝ որ փեսացուն տեսնի նրա երեսը՝ ասելով. «Մենք անպարտ, դուք պարտական, լաւ տեսէք իրար, որ ձեր համաձայնութիւնը տաք: Յետոյ հարցնում է փեսացուի համաձայնութիւնը՝ հարսնացուի հետ յօժարակամ նշանադրուելու մասին: Փեսացուն բարձրաձայն յայտնում է իւր համաձայնութիւնը: Բայց երբ քահանան նոյն հարցը տալիս է հարսնացուին՝ սա լուռ է մնում: Բարեկամուհիները հրում են հարսնացուի գլուխը, որ խոնարհացնի ու սրանով յայտնի իւր համաձայնութիւնը, սակայն հարսնացուն յամառում է: Այդ ժամանակ քահանան առաջարկում է. «Եի՛շ լաւ՝ եթէ համաձայն ես՝ իմ աւետարանս համբուրիք: Այս անգամ հարսնացուն համբուրում է աւետարանը: Քահանան անմիջապէս խնդրում է մատանին, և մի ափսէի մէջ դրած տալիս է քաւորի ձեռքը: Ապա օրհնում է նշանը և վերց-

նեղով մատանին տալիս է փեսացուին, որ զնի հարսնացուի աջ ձեռի մատը Յետոյ գլուխ գլխի է դնում, Մաշտոցը գլխները վրայ դրած՝ «պահպանիչ» ասում: Երբ աւարտում է՝ ձայն է տալիս. «Աստուած շնորհաւոր անէ, աչքներդ լուս լինի»: Նոյնը կրկնում են բոլոր բարեկամները: Յետոյ քահանան մի ափսէ է ուզում և առաջարկում է փեսացուի տղամարդ բարեկամներին հարսնացուին խալաթ տալ: Այս գումարը յետոյ յանձնում են փեսացուի հօրը՝ որ ոսկիներ կամ ուրիշ զարդեր գնէ և բերէ հարսնացուին: Հետգհետէ այս խալաթ տալը վերջանում է: Հին ժամանակի նման այժմ էլ «սեղանը» բաժանում են կանանց մէջ, ընթրում, պարում և ցրում: Զոնքանչը փեսացուին ճանապարհ ձգելով՝ նրա ընկերներից մինին յանձնում է մի «րողչա», որի մէջ լինում են եփած հաւեր, թխուածքներ, հալուայ և այլն, իսկ հարուստները՝ սրա փոխարէն՝ ուղարկում են գառը, որպէսզի հետևեալ օրը փեսացուն իւր ընկերների հետ քէֆ անէ: Նաղարազուռնի առաջնորդութեամբ վերադառնում են փեսացուի տունը, ուր թէյ խմելուց յետոյ նոյն նաղարազուռնով փեսացուն ընկերներով ճանապարհ է ձգում իւր քաւորին:

Վերջին ժամանակիս ազատամիտները փեսացուին պահում են իրենց մօտ և հենց այդ գիշեր հարսնացուի հետ միևնոյն անկողնում քնեցնում:

Հարգանքներ—Հնումը նշանադրութիւնից երկու երեք շաբաթ յետոյ փեսացուն մի գիշեր մի քիչ չոր միրգ և մի որևէ ընծայ կամ դրամ առած գնում էր աներանց տուն իր հարսնացուին տեսնելու: Զոքանչը ընդունում էր նրան և ցոյց տալով, որ աներն այդ մասին ոչինչ չգիտէ, ապա թէ ոչ կըբարկանայ և դուրս կանէ տանից փեսին, հիւրասիրում էր նրան ձուածեղով, որի վրայ մի քանի կաթ իւր մէզից էր սրսկում, որպէս զի փեսի սէրը դէպի իւր հարսնացուն սաստկանայ: Հետևեալ ժողովրդական երգն այդ նախապաշարուն է ակնարկում.

Փեսէն էկաւ տեղ արէք:

Շոով ձուածեղ արէք:

Զուածեղը ուտելուց յետոյ հարս ու փեսան, յաճախ փոքրիկ քնիներեցի մինի հետ, առանձնանում էին մի որևէ սենեակ, ուր մինչև լոյս քիչիւում էին (սիրախօսում), սակայն հարսնացուն մինչև մի նւէր չստանար չէր սկսիլ փեսացուի հետ խօսել: Այս ընծան կոչւում էր «խօսալի»:

Այժմ գրէթէ՛ ամեն շաբաթ երեկոյ փեսացուն առանց քաշուելու աներոջից՝ գնում է իւր հարսնացուի հետ գիշերելու և նոյնիսկ քնում է նրա հետ միասին: Այս ծայրայեղութիւնը թոյ-

լատրում է՝ մինչդեռ ամօթ է համարում ցերեկով աներանց տունը մտնելը կամ աներանց ներկայութեամբ հարսնացուի հետ խօսելը:

Ձրօսկանութիւնը այս գաւառում ևս հարսնացուի առաքինութիւնն է կազմում, և նա փեսացուի ոչ մի բարեկամի հետ, բացի մանր երեխաներից, իրաւունք չունի խօսելու:

Փեսախում.—Սրբեմն հարսնացուի ծնողները և նրա ազգականները հրաւիրում են փեսացուին իւր ընկերներով իրենց մօտ ընթրելու, զուարճանալու: Այս հրաւերքը փեսախում է կոչւում: Յաճախ փեսային էլ մի որևէ ընծայ են տալիս:

Հարսահանգ.—Մայիսի մէկին, Համբարձման, Վարդավառին, Աստուածածնին, Ս. Պաշին փեսացուի մայրը մի որևէ բացօդեայ տեղ հրաւերք է սարքում և հրաւիրում է հարսնացուին և նրա ու իր ազգականուհիներին: Այսպիսի հրաւերքները կոչւում են հարսահանգ, այսինքն հարսին զուրս, զբօսանքի հանելու հրաւերք և միշտ բացօդեայ տեղ են կատարւում, որովհետև մինչև պսակը հարսնացուն փեսացուի տունը չի մտնիլ: Այս հրաւերքներին փեսացուն, ինչպէս և ոչ մի տղամարդ, չի մասնակցում: Փեսացուն իւր մի բանի ընկերներով մի քիչ հեռու ման է գալիս և այնտեղից դիտում իւր հարսնացուին: Զոքանչը մեղքընալով՝ մի շիշ օղի, մի քիչ էլ ուտելիքէն ուղարկում է նրան, որ նա էլ իւր ընկերների հետ զուարճանայ:

Փայտ.—Բարեկենդանին, Ծաղկազարդին, Լուսաւորչին, Համբարձմանը, Աստուածածնին և Ս. Պաշին փեսացուի տանից հարսնացուին «փայ» (բաժին), ընծաներ են ուղարկւում՝ մի սկուտղ չոր մրգեր, թխածքներ, գլխի շալ, կօշիկներ, զարդարանք և այլն: Հարսնացուի մայրն էլ այս առիթով հրաւիրում է փեսացուի և իւր ազգականուհիներին և հիւրասիրում ընթրիքով: Սրբեմն էլ հարսնացուի մայրը մի շաբաթ երեկոյ մի գառ, մի բանի շիշ օղի, բրինձ, իւղ և թխածքներ է ուղարկում փեսացուին, որ յաջորդ կիրակի օրը իւր ընկերների հետ գնայ դաշտը քէֆի: Առանձին ուշադրութեան արժանի է ծաղկազարդի փայը, որովհետև յանձնւում է եկեղեցում: Այդ երեկոյ բոլոր նշանադրուած աղջիկներն իրենց մայրերի ուղեկցութեամբ գալիս են եկեղեցի. գալիս են նաև փեսացուների մայրերը՝ բերելով իրենց հետ հարսնացուի համար բաղդատի, չիբիւ, կօշիկ, գլխարկ և այլն, որոնք և հէնց եկեղեցու մէջ յանձնում են հարսնացուի մօրը: Հարսնացուի ձեռքը խաչաձև մոմ տալու սովորութիւնն այս գաւառացիների մէջ չկայ: Փեսացուի այն ազգականուհիները, որոնց ամուսինները հարսնա-

ցուի նշանադրութեան ժամանակ խալաթ (ընծայ) չէին տուել, այս երեկոյ են բերում և եկեղեցում յանձնում նրա մօրը:

Հարսնացուի մայրը փայ և խալաթ տուողներին յաճախ հրաւիրում է իւր մօտ թէյի և ընթրիքի:

Նշանադրութեան ընթացքում եթէ հարսենց կամ փեսայենց տանը որդեծնութիւն պատահի, միւս կողմն անշուշտ մի գլուխ շաքար ընծայ է ուղարկում: Այս սովորութիւնը շատ հին է և ընծան եւսղղանդ է կոչւում:

Երբ ննջեցեալ էր լինում, դարձեալ միւս խնամոնք շաքար, գլխի աղուխ, «բոխչա» այսինքն դաթաներ, կերակրեղէն և այլն էր ուղարկում: Երբ օտարութիւնից մինը վերադառնում էր՝ խնամոնք մի գլուխ շաքար էին ուղարկում իբր «գալ-բարի»:

Տուն կանչել.—Երբ հարսանիքի օրերը մօտենում են, հարսնացուի բարեկամներն սկսում են հարսնացուին «տուն կանչել» —հրաւիրել իրենց մօտ մի երկու օր մնալու, և մի որեւէ ընծայ են տալիս:

Ղալան կտել.—Հարսանիքից 2-3 շաբաթ առաջ փեսացուի հայրը քաւորի և միջանի բարեկամների հետ գնում է հարսնացուի տունը՝ տանելով իւր հետ մի գլուխ շաքար, մի փարջ օղի, մի շալ կամ մի միսթանացու՝ հարսնացուի մօրը իբր կաթնագին կամ վառամանդիլ, մի չուսացու մահուտ հօրը՝ իբր «ամակ հախի» (երախտիքի վարձ): Երբ իրենց տնից դուրս էին ելնում, յաճախ փեսացուի հայրն ստում էր. Եւ Տէր Աստուած, դու բարի սհաթի ռաստ բերես, խնամուն կալես կապես, աւելի բան չուզի: Եւ երբ մտնում են հարսնացուի տունը՝ խնամին ընդ առաջ գալով ասում է. Բարով էկաք, լաւ լիքեք դաք:—Փառք Աստծու, լիքն ենք, պատասխանում է քաւորը:

Քիչ նստելուց և յի քանի բաժակ օղի խմելուց յետոյ քաւորը ասում է. «Ուզում ենք մեր հարկն սկսենք... ինչ որ բերել ենք պիտմա ընդունես, մէ կծած խնձոր ան պիտմա դապուլ անկես»:

Յետոյ ցոյց են տալիս բերած ընծաները և հարցնում, կամ ուղղակի առաջարկում 30—50 բ. իբր բաւիլ (գլխագին): Առաջները այս գումարի վերաբերութեամբ երկար սակարկութիւն էր տեղի ունենում, որ յաճախ անբաւականութիւնների տեղիք էր տալիս: Այժմ կամ բոլորովին և կամ շատ չնչին գումար են տալիս: Վերջապէս որոշում են նաև խորակը, այսինքն թէ հարսանիքի ժամանակ փեսացուի հայրն ինչ պիտի ուղարկէ խնամուն՝ հիւրերին հիւրասիրելու համար: Թէ առաջները և թէ այժմ

ուղարկում են 12 նուկի¹⁾ օդի, 7 լիտր²⁾ միս, 5 լիտր բրինձ, 1 լիտր իւղ, 2 լիտր չարաղ (չոր միրգ)։ այս բոլոր հաշիւները վերջացնելուց յետոյ որոշում են հարսանիքի օրը։

Քաւորի րամբեհ.—Հարսանիքից երեք օր առաջ փեսացուի հայրը մի բարեկամի ձեռքով ուղարկում է քաւորին մի գլուխ (25-30 ֆունտ) շաքար, մի շիշ օդի կամ ուռ, շատերը նաև 8-10 ր դրամ, և խնդրում, որ պատրաստուի իւր տղի խաչը բռնելու։ Քաւորը հիւրասիրում է բերողին։

Բոյ չափեհ.—Հարսնացուի հարսանեկան շորերը կեսրանքն են պատրաստում,³⁾ ուստի և մի օր հաւաքւում են բարեկամ կանայք շորերը ձեւելու և կարելու։ Մինչդեռ սրանք հիւրասիրւում են փեսացուի մօր կողմից, մի կամ երկու կին մի թաշկինակով չոր մրգեր առած գնում են հարսնացուի տունը, այստեղ այս բերած քաղցրեղէնը տալիս են հարսնացուին⁴⁾, որպէսզի հարս ու փեսայ իրար հետ միշտ քաղցր ապրեն, և հարսնացուի չափը առնում, վերադառնում են ու հանդերձը ձեռում։ Ձեռող կինը սկսած գնում է կտորին և ազում։ «Մկրատը չի կտրում»։ Փեսացուի մայրը մի նուէր է տալիս նրան, որից յետոյ ձեռւմ են և բարեկամ կանանց մէջ բաժանում կարելու։

Տաւաղբեհ —Հարսանիքից երկու օր առաջ, սովորաբար հինգշաբթի օրը, փեսացուի տանը «տաշտաղբէք» է լինում, պատրաստելու հարսանիքի համար հաց։ Հաւաքւում են հարս, աղջիկ ու չամուսնացած երիտասարդներ։ Մի պառաւ կին, հաց-թուխը, գնում է տաշտը հացատան մէջ տեղը, չորս մոմ վառում տաշտի շուրջը, մի մի մոմ էլ բաժանում այդտեղ հաւաքուած այդ հարս, աղջկան ու երիտասարդներին⁵⁾ և մաղը ձեռքն առնելով, բարեմախթում, որ ուրախութեան, բախտաւորութեան հաց լինի, և ապա հրաւիրում իրեն նուէրնէր տալ, որպէսզի սկսի ալիւրը մաղել։ Նախ փեսացուի մայրը, քաւոր կինը, փեսացուն և ապա այդ հրաւիրեալները դրամ են ձգում մաղի կամ տաշտի մէջ։ Ապա նա սկսում է մաղել և յետոյ հունցել, իսկ հրաւիրուած

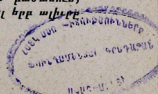
1) 1 նուկին=12 ֆունտի։

2) 1 լիտրը=3 ֆունտի։

3) Մի քանի գիւղերում կեսրանք՝ ստացած բաշլղի դրամով։

4) Հարսնացուն մրգեղէնը անմիջապէս մօրն է յանձնում, որովհետև օտարների ներկայութեամբ կեսրանց տնից բերուած բաներից ամօթ է համարւում ուտել։

5) Այժմ այլևս հանդիսականներին մոմեր չեն բաժանում, այլ միայն տաշտի և մաղի շուրջն են վառում, այն էլ երբ ալիւրը արդէն մաղում վերջացնում են։

երիտասարդ—երիտասարդուհիները տաշտի շուրջը պար բռնած, վառած մոմերը ձեռներին «հայլի»-ներ երգելով պարում են, խմորը հունցելուց յետոյ մի թեթև ընթրիք է մատուցում բոլորին, որից յետոյ ցրում են: Մնում են միայն մի քանի մտրիկ ազգականուհիներ՝ հաց թխելուն օգնելու:

Հարսնացուի տանը տաշտադէք տեղի չէ ունենում:

Եզ մօրթեֆ.—Հացի պատրաստութիւնից յետոյ, հետեւի ալ օրը, ուրբաթ, առաւօտեան, մօի պատրաստութիւնն են տեսնում: Փեսացուի հայրը իւր բարեկամներին հաւաքելով բերել էր տալիս իւր դռանը մի եզ կամ կով, որի ոտները կապում էին և պսակեցնում, երեսը դէպի արևելք դարձրած: Նաղարա զուռնան սկսում էր ածել. մսագործը դանակը ձեռքին կանգնում էր. ի չէր մօրթում՝ մինչև որ փեսացուն չէր գալիս մի «խալաթ» տալիս նրան և ոտը չէր դնում եզի վրան: Եւ երբ մսագործը «Աստուած շնորհաւոր անէ» ասելով դանակով խաչ էր քաշում կզան կոկորդին և մօրթում, փեսացուի մայրը մի կողպէք և քաւորը մի դանակ բերում թաթախում էին արեան մէջ և փակում էին: Կողպէքը փեսացուի մայրը պահում էր իւր մօտ և բաց անում հարս ու փեսի թագվերացից յետոյ, իսկ դանակը փեսացուն դնում էր իւր գրպանը և բաց անում առագաստի գիշերը: Եթէ այսպէս չանէին, փեսացուի թշնամին կարող էր եկեղեցի գալ, կամ պսակ գնալու միջոցին մի կողպէք կամ դանակ փակել և այսպիսով նորափեսին «կապ» քցել—զրկել առնականութիւնից:

Քաղաքում փեսացուի մայրը թաթախում է ձեռքը նոյն կզան արեան մէջ և խաչաձև քսում տան դռան ճակատին, որպէսզի չար աչք չդիպչի օճախին:

Մինչդեռ մսագործը քերթում է, կտրատում եզը, հարս աղջիկ երիտասարդների հետ պար բռնած պարում են, իսկ փեսացուն մի քանի երիտասարդների հետ՝ օդի են հրամցնում սրան նրան:

Եզ մօրթէքի սովորութիւնը քաղաքում արդէն վերացել է, դիւղերումն էլ վերանում է:

Ենդրաւն.—Եզ մօրթէքի միջոցին փեսացուի տանից մարդիկ են ուղարկւում բարեկամներին և ծանօթներին այդ երեկոյ հարսանիք հրաւիրելու:

Հրաւիրելու. գնացողները կոչւում են խնդրակ: Սրանք լինում են կամ երկու երիտասարդներ, կամ մի պառաւ կին և մի փոքր տղայ: Երիտասարդները հրաւիրում են փեսացուի հօր, իսկ պառաւը՝ փեսացուի մօր կողմից: Տղամարդ խնդրակներն իրենց հետ փարչով օդի էին վերցնում, և եթէ հրաւիրեալը համաձայ-

նում էր հրաւերն ընդունելու՝ իւր համաձայնութիւնը յայտնում էր մի կամ երկու բաժակ օղի խմելով և բարեմախտութիւններ անելով։ Եւ որպէսզի կարողանային հաշուել թէ հրաւիրեալներէից քանիսը խոստացան գալ, որպէսզի ըստ այնմ պատրաստութիւն տեսնեն, նախապէս հաշուած փայտէ գդալներէից կամ լուցկու արկղիկներէից մի մի հատ նուիրում էին հրաւերն ընդունողներին։ Քաղաքում հրաւիրեալների անունները գրում էին մի թերթի վրայ, և հրաւիրեալն իւր ձեռքով իւր անունն հանդէպ գրում էր՝ եթէ գնալու էր՝ «բարի է», իսկ եթէ չէր ուզում գնալ՝ «չնորհակալ եմ»։ Խնդրակներին չոր միւրգ կամ սև փող են նուիրում։ Վերջին ժամանակներս քաղաքում ձեռագիր կամ տպուած հրաւիրուողներ են ուղարկում, կէս գրարաւ, կէս աշխարհարար գրւած՝ միայն փեսացուի հօր անունից, այսպէս... (այսինչը) խընդրում է Ձեզ հանդեմ ընտանեօք զալ և վայելել ուրախութիւն հարսանեաց որդւոյ իմոյ (այսինչի) ընդ օրիորդին (այսինչ), այսինչ ժամանակ։

Նոյն խնդրակներն երեկոյեան դէմ, երբ արդէն հարսնացուի հօրը խոստացուած «խորակը»—միսը, բրինձը և այլն, ուղարկուած է լինում, մի գլուխ շաքար առած գնում են հարսնացուի տունը և յայտնում, որ այդ գիշեր գալու են նրանց մօտ հիւր։ Հարսնացուենք մի ուրիշ գլուխ կամ նոյն գլուխ (25—30 ֆ) շաքարը նոյն խնդրակի միջոցով ուղարկում են թագուորենց, ասելով, թէ բարի գան, մեր գլխի վրայ գան, միւր աչքն էլ լուս ըլի, իրանց աչքն էլ։

Պետքէ ասել նաև, որ ընդհանրապէս շատ մօրդ հրաւիրելու պատճառն այն է, որ ամեն մի հրաւիրեալ «ծաղին» մասնակցելով, «խալաթ» տալով լիուլի վճարում է այն ծախսը, որ նրա համար անւում է, այս պատճառով էլ շատ նեղանում են, երբ մինը մերժում է գնալ։

Գերեզման օրհնի.—Երեկոյեան մօտ փեսացուն մի քանի երիտասարդ ընկերների հետ մի շիշ օղի և մի քանի գաթայ առած՝ քահանայի առաջնորդութեամբ գնում են գերեզմանատուն, ուր իրենց հին և նոր ննջեցեալների գերեզմաններն օրհնել տալուց յետ, խմում են օղին՝ ննջեցեալների հոգուն արքայութիւն բարեմախթելով և վերադառնում։

Թագաւոր նստել.—Երեկոյեան դէմ նաղարա—գուռնան նախ փեսացուի և յետոյ հարսնացուի դռանը՝ մի բարձր տեղ կանգնած նաւղաւ տալուց է տալիս՝ աղղարարում է հարսանիքն սկսուելու մասին՝ ածելով «սահարի» եղանակը։

Նաւղաւ տալուց յետոյ հարսնեւորներն սկսում են հաւաք-

ուել, գիւղերում շատ անգամ նաղարա—զուռնան փողոցէ փողոց անցնելով հաւաքում է հարսնեւորներին և բերում հարսնքատուն՝ փեսայի տունը: Այստեղ, բախում վառում է մի մեծ շամալ—ծիրքոտած կամ նաւթոտած ցնցոտիներից պատրաստուած ճրագ, որ վառում է մի բարձր ձողի ծայրին: Սրահում, մի սեղանի վրայ շարուած էին լինում չոր մրգեղէններով լի ափսէներ և օղիի և գինիի շշեր, մօտն էլ մի դատարկ ափսէ: Սեղանի մօտ մի կին և մի տղամարդ կանգնած ընդունում էին հարսնեւորներին և մի մի բաժակ օղիով հիւրասիրում տան գլխաւորներին: Սրանք էլ 1—3 ր. «խալաթ» էին ձգում ափսէի մէջ¹⁾ և ապա տղամարդը գնում էր գոմը, որտեղից անասուններին հեռացրել էին, աւելի և փախթներով ու կապերաներով զարդարել: Կինը՝ հացատունը, իսկ երեւանները՝ զոմի սաքուն: Երբ գալիս էր քահանան. բոլորը ոտի էին կանգնում, և հրաւիրում նրան վերև, մեծ եղան կանգնած տեղը, ուր նաև մի ներքնարկ էր ձգած լինում:

Երկու սաղիներ (մատուռակ) հարսնեւորներին շարունակ օղի էին հրամցնում. սրանցից մինը օղու ահագին կուժը կողքին կանգնում էր գոմի մէջ տեղում, միւսը՝ ձեռներին մի մի ափսէ, մինի վրայ մի քանի բաժակ, միւսի վրայ չոր մրգեղէն՝ դալիս կանգնում էր առաջին սաղի առաջ, օղիով լցնում բաժակները և գնում բաժանում հարսնեւորներին: Ամէն մինը վերցնում էր բաժակը և ասում՝ դառնալով դէպի քահանան. «Օրհնեա տէր», դէպի հարսնեւորները՝ «Կենդանութիւն, Աստուած շնորհաւոր անի», փեսացուի հօրը՝ (այսինչ) «Չան, աչքներու լուս ըլլնի, Աստուած միասին ծերացնի», փեսայացուին՝ (այսինչ) «Չան, բարով վայելիս». ապա կրկին բոլոր հարսնեւորներին՝ «Էս ուրախութիւնը ամէն հայ քրիստոնէի տա՛ր կամենայ Աստուած»: Ասելով այս բարեմախթութիւնը խմում էր և դնելով բաժակն ափսէի մէջ, միւս ափսէից փոքր ինչ «չարագ» (չոր մրգեղէն) էր վերցնում. ուտում:

Երբ հարսնեւորների մեծագոյն մասը եկած է լինում, քահանայի առաջնորդով գնում են քաւորին բերելու: Մի ծերունի և բաւականաչափ երիտասարդներ մի մի վառած մեղրամոմ ձեռներին բռնած, նաղարա—զուռնի և մի երկու շումալի առաջնորդութեամբ գնում են քաւորի տունը, շատ անգամ մի գլուխ շաքար և մի շիշ օղի ևս տանելով: Այստեղ օղիով և երբեմն նաև բողբաշով հիւրասիրուելուց յետո՝ վերադառնում էին հարսնքատուն, տանելով իրենց հետ ոչ միայն քաւորի ամբողջ ընտանիքը, այլև մի քանի փեսայ և ամուսնացած աղջիկ՝ իրենց բարեկամներով, որոնց քա-

¹⁾ Այժմ հետզհետէ վերանում է:

ւորը ինքն իւր կողմից էր հրաւիրում և որոնք կոչոււմ էին քաւորի պըլընգը: Առաջից գնում էին նաղարա—զուռնան, սրանից յետոյ մի ծառայ՝ գլխին՝ դրած քաւորի խալաքը, որ մի մեծ սկուտեղի մէջ երկու երեք լիտրը չամիչ ու խուրմայ էր, չորս հատ մանրագլուխ շաքար՝ ամէն մինի գլխին մի մի վառած մեղրամոմ, երկու հատ էլ $1\frac{1}{2}$ ֆունտանոց կերոններ ¹⁾):

Սալաթի յետևից գնում էին խնդրակները՝ վառած մոմեր և շամալներ ձեռներին, շատերը պարելով. ամենից վերջը գնում էր քաւոր աղան իւր ընտանիքով:

Սրահի սեղանը ի պատիւ քաւորին աւելի ճոխացած էր լինում, և քաւորը, մանաւանդ քաւորկինը բոլոր հասնեորներէից աւելի հիւրասիրոււմ էին:

Երբ քաւորը նաղարի դղրտոցով ներս էր մտնում, բոլորը, բացի քահանայից, ոտի էին կանգնում և նրան վերև, քահանայի մօտ էին հրաւիրում: Եւ երբ կրկին նստում էին, մէկ մէկ ձայն էին տալիս. «Քաւոր աղա, բարով, քաւոր աղա, բարով»:

Սալաթի սկուտիղը դրում էր քահանայի առաջ, որը մի երկու բուռ միրգ էր վերցնում «Աստուած օրհնի քաւոր աղին» ասելով, և հրամայում էր ման ածել և ցոյց տալ բոլորին. ամենքը «Շէն կենայ քաւոր աղէն» — էին ասում: Վերջը քահանան վերցնում էր երկու կերոնները և սկուտեղն ուղարկում կանանց բաժինը ցոյց տալու, որից յետոյ արգէն յանձնւում էր քիւարչուն՝ հարսանիքի կառավարչին:

Քահանան կերոններից մինը պահում է քաւորին յանձնելու, իսկ միւսը մի Թրի հետ կապում է և առաջարկում չամուսնացած երիտասարդներին գնել և այսպիսով դառնալ ազապ—պաժի (չամուսնացածների պետ): Քահանան ասում է. Օրհնեալ ժողովուրդ, եկեղեցու (այժմ քահանայի) օգուտն է, մի խնայէք, Թագաւորին սիրողը Թող առաջ գայ:

Աճուրդը սկսւում է 20 կոպէկից և բարձրանում հնումը մինչև 70 կ. այժմ 20 ր. Գնողը վճարում է դրամը քահանային, համբուրում է նրա աջը և վերցնում Թուրն ու մոմը:

Հիմա-հաճեմ.—Ազապ—պաշու Թուրը ծախելուց յետ՝ տեղի էր ունենում հիմա-հաճեմը, որ այժմ բոլորովին վերացել է: Մի առաջամատոյցի կամ սկուտեղի մէջ ածում էին չարագներ և վերան գնում մի ֆունտ հինայ, հարսնացուի համար գլխի շորեր և ոտնաման, ու բոլորը կապում մի շալի մէջ: Փեսացուի մօտիկ

^{*)} Այժմ շաքարի փոխարէն գնում են կամ Թէյի արծաթ գդալներ կամ մի ուրիշ ընծայ: Մոմերը վառում են սկուտեղի եզրերին:

նորահարսներից մինը դնում էր այդ հինան իւր գլխին այնպէս՝ որ առանց բռնելու վայր չընկնի և մի ձեռին մի վառած մեղրամոմ, միւսին մի թաշկինակ առած՝ պարում—հինան խաղացնում, նրա շուրջն էլ հարս ու աղջիկ պարում էին։ Մօտ կէս ժամ փեսացուի դռանը այսպէս պարելուց յետոյ, «հինան» յանձնում էին մի երկու երիտասարդի և դաւուլ-զուռնի առաջնորդութեամբ հարս ու աղջիկ գնում էին հարսնացուի տունը։ Պէտք է նկատել, որ տղամարդիկ չէին գնում։ Հարսնացուի դռանը դարձեալ նոյն հարսը «հինան» վերցնում դնում էր իւր գլխին և խաղացնում։ Ուղեկցողները միանալով հարսնացուի տնից դուրս եկած հարս ու աղջկայ հետ՝ պար էին բռնում նրա շուրջը։ Կէս ժամաչաչ այստեղ ևս պարելուց յետոյ ներս էին գնում և հինա խաղացնողն այստեղ ևս պար գալուց յետոյ մի ընծայ էր ստանում և հինան յանձնում հարսնացուի մօրը։ Անմիջապէս շաղախում էին հինան և հարսնացուի ձեռներն դնում։

Հինա բերողներին պատում էին մի մի թէյի գդալ մեղր ուտեցնելով և մի մի ափսէ քիշմիշ, թխիլ և նոխուռ միասին խառնած լցնելով նրանց թաշկինակները, որ իրենց հետ տանէն։

Ապա հարսնացուինք պատրաստում էին «տապիկ փոխան» կոչուող խալաթը.—չոր մրգեղէնով լի մի առաջամատոյցի վրայ դնում էին փեսացուի համար մի շապիկ, մի անգրավարտիկ, մի թաշկինակ և մի զոյգ գուլպայ և կապելով մի շալի մէջ, դնում էին մի ուրիշ հարսի գլխի, պար ածում, և միկնոյն ձեռով ուղարկում փեսացուի տունը։

Նորոհմեք.—Հնումը հինա-տանելուց, իսկ այժմ ազապաշու թուրք ծախելուց յետոյ տեղի է ունենում փեսացուի տորհմեքը։—Փեսացուի այն հանդերձները, որ հագնելու է պսակ դնալիս՝ բերում դնում են քահանայի առաջ, փեսացուն՝ ունենալով իւր աջ կողքին քաւորին, ձախին՝ ազապաշին, չոքում էր (այժմ կանգնում)։ Մի բաժակ գինի էլ դնում են հանդերձների մօտ։ Քահանան օրհնում է հանդերձը և գինին տալիս փեսացուին՝ որ կէսը խմելուց յետ՝ տալիս է քաւորին խմելու։ Երբեմն ազապաշուն էլ են բաժին հանում։ Հանդերձ օրհնէքից յետոյ հարսնեւորները համրուբում էին մաշտոցը՝ և քահանային խաչամբոյր տալիս։ Ապա տղամարդկանց մատուցւում էր ընթրիք՝ բոգրաշ, տոլմա և փլաւ։

Մինչդեռ տղամարդիկ ընթրում էին կանանց բաժնում. երեք կանայք հարազ են բաժանում. մինը՝ մի բաժակ օղի կամ գինի է տալիս, վերցնողը օրհնելով հարս ու փեսին՝ խմում է. անմիջապէս երկրորդ կինը «անուշ ըլի» ասելով մի թէյի գդալ մեղրի

վրայ երկու նուշ դնելով հրամցնում է, որ ուտէ՝ բերանն անուշ-
ցնէ: Ապա երրորդ կինը մեծ սկուտեղից մի ափսէի մէջ քիշմիշ,
թխիլ, նոխուտ և մի քանի կոնֆէտ ածելով հրամցնում է: Սա
հանում է թաշկինակը, փռում գոգը, ափսէն ամբողջովին դատար-
կում, և թաշկինակը հանգոյց ձգելով՝ ամրացնում գօտիից, որ
տանի տուն: Մինչև մազան բաժանում էին, տղամարդիկը աւար-
տում էին ընթրիքը, ուստի և ամանեղէնը հաւաքում կանանցն
էին ընթրիք մատուցանում:

Սափրելու ծեսը:—Ընթրիքից յետոյ փեսացուն, «թագաւոր
էր նստում»—բազմում էր բերինքսվայր դրուած մի կողովի
(քթոց) վրայ, որի տակ վառում էր մի ձիթի ճրագ: Գաւորը և
աղապալաշին վառած կերոնները ձեռներին կանգնում էին նրա աջ
և ձախ կողմը, իսկ երիտասարդները մի մի վառած մում առած
շրջապատում էին նրան: Սափրիչը «Աստուած շնորհաւոր անէ»
ասելով սկսում էր ածիլիլ, և շերտ շերտ մազեր թողնելով, կը
հարցնէր. «Տղերք ջան, ով ա ուզում էս ածուն (կամ քեաս տունը)
վեկալել»: Մինը պատասխանում էր. «Ուստա ջան, ես եմ ուզում,
լաւ շաղկամ կըլի բուսած, առ մի շահի»: Եւ այսպէս զանազան
բանջարեղէնի անուններ տալով և 5—20 կ. նուերելով սափրել
էին տալիս բոլորը: Երբ սափրիչն աւարտում էր՝ բոլորը միասին
բղաւում էին. «Աստուած շնորհաւոր անի»: Երբեմնապէս էլ մինը
բղաւում էր. «Թագաւորը «թառն է»: Այս ժամանակ բոլորը մի-
ասին պատասխանում էին. «Աստուած զառն է»:

Սափրելուց յետոյ աղապալաշին կամ միկնոյն սափրիչն սկսում
է փեսացուի շորերը հագցնել, նախապէս ցոյց տալով և ամէն մի
կտորը նրա գլխի վրայով երեք անգամ պտոյտ տալով և գովելով:
Այս միջոցին երիտասարդ մաղսրները պար բռնած ետլի ասե-
լով պարում էին:

Այժմ քաղաքում թէ սափրելու և թէ շոր հագցնելու սովո-
րութիւնները վերացել են:

Ուսկապ:—Թագաւորի շորերը հագցնելուց յետո՛ւ նաղարա-զուռ-
նան կենտ պար էր ածում և մի հարս ձեռին վարդաջրի¹⁾ շիշը (գի-
լապ) կաքաւում էր և մէջընդմէջ մօտենում՝ փեսացուի գլխին
ու վրան վարդաջուր սրսկում, որպէսզի նրանից անուշահոտու-

1) Վարդաջուրը այսպէս էին պատրաստում. երկու շաքաթ
առաջ ջրով լի շշի մէջ վարդ, երբեմն էլ մեխակ ու տարչին էին
ածում, խցանով փակում պահում. վարդաջուրը խաղացնելիս՝
խցանի փոխարէն մի թափանցիկ շոր էին կապում բերնին, որ-
պէսզի նրա միջից հոտաւէտ ջուրը սրսկուի:

թիւն բուրէ: Երբեմն այդ վարդաշէրից սրսկում էին նաև քաւորի, ազապաշու և մաղրուորները վրայ:

Դեռ առաջին հարսը չդադարած կաքաւելուց, մի ուրիշ հարս ձեռին մի կանաչ թաշկինակ, (որ ուսկապ է կոչւում), սկսում է պարել և բերում ամրացնում է թագուորի կրծքին՝ աջ ուսից մինչև ձախ կտան տակը: Հնումը շատ անգամ մի ուրիշ հարս էլ կաքաւում էր ուսկապ կապողի հանդէպ մի ֆունդանոց շաքարի գլուխ ձեռքին բռնած, որպէսզի թագաւորի «կանաչ կարմիրը» — ամուսնութիւնը՝ անուշ, բաղդաւոր լինի:

Հարսնամանք:—Ուսկապից յետոյ թագուորը քաւորի և ազապաշու, ինչպէս և իւր ծնողների ու բոլոր կիին ու տղամարդ հարսնետոհների հետ, դաւուր-զուռնի և շամալների առաջնորդութեամբ և վառած մեղրամորեր շատերի ձեռին դնում են հարսնացուի տունը՝ Հարսնամանք:

Այստեղ, երբ փեսացուն մտնում է տղամարդկանց բաժինը, ուր խմրուած էին լինում հարսնացուի բարեկամները, երեք անգամ խոր գլուխ էր տալիս: Իսկոյն նրան պատասխանում էին. Բարճմ, բարով թագաւոր, ոտդ խէր ընի, վաճառվ շնորհաւոր ընի, բարով վայելես:

Այս միջոցին մէկ էլ հարսնացուի եղբայրը վրայ էր պըրծնում և թագաւորի քրոջը կամ եղբոր կնոջը համբուրում: Ապրիս, ապրիս գոչում էին այս ու այն կողմից, «խնամապաշտ առաւ»:

Յետոյ նստում են, սկսում օղի խմել: Ապա հարսնացուի քահանան օրհնում է հարսնացուի հարսանեկան շորերը, որոնց մօտ դնում է նաև նշանի մատանին՝ մի բաժակ գինու մէջ ձգած:

Անմիջապէս հանդերձները տանում են կանանց բաժինը, ուր հարսնացուի վարպետը, նա որ կար ու ձև է սովորեցրել, սենեակի վարագոյրով առանձնացրած անկիւնում՝ «փարտի ետեւ»՝ հագնում է հարսնացուին՝ նախապէս մի ընծայ առնելով քաւորից: Յետոյ կանչւում է հարսնացուի եղբայրը՝ դօտին կապելու, որ կապում է ասելով. «Գնա, քուրս, Աստուած քեզ հաց տայ»:

Մինչդեռ հարսնացուն հագնւում էր՝ փեսացուն իւր մաղրուորներով մտնում էր կանանց բաժինը, իսկոյն զոնքաջն ու քիւնիքը գալիս համբուրում էին սրա երեսը: Մի տղայ մատուցաբանի մէջ չոր մրգեղէն՝ մի ուրիշը մի շիշ շարբաթ (մեղրաշուր կամ շաքարաշուր) և մի բաժակ բռնած առաջ էին գալիս¹⁾ և իրենց ձեռքով խմեցնում և ուտեցնում թէ թագուորին և թէ նրա

¹⁾ Այս հիւրասիրութեան փոխարէն այժմ մրգեղէնի սեղան են բաց անում և հիւրասիրում նոր խնամիներին:

քաւորին ու ազապաշուն, իսկ հանդիսատես կանայք բղաւում էին. «ննշ, ննշ, ննշ (անուշ)։ Մի կէն էլ նշախառն մեղր էր դդալով խրում թագուորի և նոր խնամիների բերանները։

Երբ այս նիւթասիրութիւնն աւարտում էր, նաղարա-գունան սկսում էր կենտ պար ածել։ Հարսնացուի ազգականներից երկու հարս սկսում են սլարել, մինի ձեռին վարդաջուր, միւսին՝ կարմիր ուսկապ։ Բաւական պարելուց յետ նախ առաջինը վարդաջուր է սրսկում փեսացուի գլխին, յետոյ երկրորդը կարմիր ուսկապը կապում է նրա կրծքին՝ կանաչ ուսկապի վրայ՝ խաչաձև։ Այսպիսով կատարւում է պառականների օրհնանքը՝ «բարով կանաչ-կարմիրդ կապենք», այն է՝ բարով ամուսնանան։

Ի վերջոյ քահանան գնում բռնում է հարսնացուի կռնից, միւսից էլ հարսնեղբայրը և բերում կանգնեցնում թագուորի հանդէպ՝ ձեռք ձեռքի տալիս և սկսում պսակի խորհուրդը կատարել։ Երբ աւարտում է՝ գունաչին «Տանում են, ադէ—ջան, տանում են»-ի տխուր կղանակն է սկսում ածել։ Հարսնացուի հայրն ու մայրը և միւս մօտիկ ազգականները մօտենում են մընաս բարև ասելու, և սկսում են լայ լինել։ Փեսացուի կողմի բարեկամները մխիթարում են. «Ինչ էք լալիս, աղջիկ էք տուէր էք, տղայ էք առել էք»։

Ի վերջոյ ուղևորւում են դէպի եկեղեցի. արշալոյսը արդէն ծագելիս է լինում. առաջից գնում է դաւուլ գունան, յետևից պարող երիտասարդներ, ապա հարսնեղբները՝ շրջապատած թագուորին, որի ձախ կողմից գնում է թագուհին, յետոյ հարսնաղբերը և յետոյ քաւորը, իսկ աջ կողքից ազապաշին։ Թագուհու յետևից նրա քղանքները բռնած գնում էր հարսնաքուրը։ Աւելի հին ժամանակներում թագուորը, որին աջ կողմից ուղեկցում էր քաւորը, ձախից՝ ազապաշին, բռնում էր մի թաշկինակի ծայրից, որի միւս ծայրից բռնում էր նրան հետևող թագուհին՝ աջ կողմը հարսնաղբերը, ձախ կողմը հարսնաքուրը։ Թագուհու հայրն ու մայրը չեն գնում եկեղեցի։ Թագուորի հայրը փոքր ինչ մնում է սրանց մօտ մխիթարելու և ապա գնում է ուղղակի իրենց տուն։

Հարսնացուի ծառան փակում է հարսնացուի տան դարպասը և չի թողնում հարսնացուին տանելու՝ մինչև որ քաւորը մի քնծայ չի տալիս։

Մականներից մի քանիսը հարսնացուի տանից խուփ, շերեփ, գդալ և գաթայ են գողանում, որպէսզի նորահարսը խփուպէս բերան խուփ—տնխօս լինի, շերեփի պէս՝ բաժանարար՝ տընտես, և գաթի պէս՝ դամթւոր։

Կաքաւելով ու կեցցէներ բղաւելով երբ հասնում են եկեղե-

ցի, ազապաշին ձեռի թուրն երբեմն մերկացնելով, երբեմն էլ ոչ՝ հպում է դռան կամարակալ բարին, և այսպէս բռնում, մինչև որ հարս ու թագուոր անցնում են նրա տակից և մտնում եկեղեցի։ Այսպիսով նա «արգելում է չարքերին» վնասելու սրանց։ Մի և նոյն կերպ վարում է նաև՝ վերադարձին՝ ամէն մի դռնից մտնելիս։

Մինչդեռ եկեղեցում քահանան կատարում է պսակի խորհուրդը՝ հարս ու աղջիկ երիտասարդների հետ գաւթում պարում են։ Եւ երբ քահանան ատարում է՝ հարս ու թագուոր ձեռք ձեռքի բռնած կանգնում են եկեղեցու սեղանի առաջ. քահանան մի «շուշպահ» (թաշկինակ) է կապում թագուորի կրծքին և Աւետարանը դնելով վերան՝ տակից աջ ձեռով բռնել է տալիս։ Ապա հարսնեւորները մօտենում համբուրում են Աւետարանը, թագուորի և թագուհու դուստները և մի քանի կոպէք ձգում տիրացուի բռնած ափսէի մէջ յօգուտ քահանայի։

Եկեղեցուց դուրս գալուն պէս՝ սկսում են հրացաններ արձակել, բղաւել, գոտեմարտել, կաքաւել և կամաց կամաց գնալ դէպի թագուորի տունը, միայն ոչ եկած փողոցով։ Երբ ազգականների տան մօտից անցնում են, իսկոյն «սեղան» են դուրս բերում.— խմիչք, չոր մրգեղէն, ուտելիքներ են առաջ բերում և հիւրասիրում թագուորին և հարսնեւորներին։ Մօտիկները գառ են բերում և թագուորի առաջ ուղղում են մորթել, քաւորը մի նըւէր տալով թոյլ չի տալիս։ Ուրիշներ էլ հաց, խորոված, սուրճ են առաջ բերում և եթէ բերողները հեռաւոր, աղքատ մարդիկ են լինում՝ քաւորը մի քանի կոպէկ ընծայ է տալիս։ Ուրախութիւնը իւր գագաթնակէտին է հասնում, երբ մօտենում են թագուորի տան դռանը, ուր ճոխ «սեղան» է բացուած լինում։ Մակարները սկսում են երգել։

— Թագուորամէր դուրս արի,

Տես քե ինչեր եմ բերէ.

Թունտիր վառող եմ բերէ,

Տախդ աւող եմ բերէ.

Կովեր կթող եմ բերէ,

Գլոխտ դմբող եմ բերէ։

Թագուորամէրը թագուորահօր շալակն ելած դուրս է գալիս տնից, երկուսն էլ պարելով յառաջում և ապա իջնում, միմեանց դէմ կտքաւում են. այս կտքաւի ժամանակ հայրը «շխատում էր մօրը համբուրել, իսկոյն վերջինս վազում էր դէպի թագուորը և համբուրում նրան ու հարսին և ներս հրաւիրում։ Շէժքի առաջ կտուրից չոր մրգեղէն, մանաւանդ չամիչ էին շաղ տալիս հարս

ու թագուորի վերայ, մի լաւաշ հաց ձգում հարսի գլխին, որ նա դաժթով լինի, մի կնուճ էլ դնում թագուորի ոտի տակ, որ կոտորի և ալսպիտով չարը խափանէ:

Ապա թագուորը դնում էր տղամարդկա՝ց բաժինը՝ ձեռն առնելով աղապաշու թուրը՝ իրր գաւազան, իսկ հարսին տանում էին կանանց բաժինը և կանգնեցնում փարսի ետև: Սկեսուրը գալիս է և խնդրում, որ նստի, սակայն նա չի նստում, մինչև որ մի ընծայ չի ստանում: Եւ երբ նստում է, իսկոյն մի արու երեխայ բերում դնում են ՚րա գիրկը, որպէսզի նրա աւջինեկը արու լինի: Սա էլ դրպա՝ ից հանում է բերած մանկական մի զոյգ գուլպա և նուիրում երեխային: Եւ երբ առաջին անգամ ճաշ են տալիս հարսին՝ ամենից առաջ մածուն են ուտեցնում, որպէսզի նա պարզ երես դուրս դայ: Երբ հարսի մօտ կեսրանց կողմից մինը մտնում էր, հարսը անշուշտ ոտի էր կանգնում ի նշան յարգանքի:

Յետոյ ճաշ են տալիս նախ տղամարդկանց և յետոյ կանանց, առանձին խնդրակով հրաւիրելով նաև հարսի ծնողներին: Ժաշին այժմ ընտրւում է «թամատայ»—սեղանապետ և առաջարկում կենացներ թագաւորի ու թագուհու, սրանց ծնողների, քաւորի, աղապաշու և այլն, վերջում սպասաւորների և ապա՝ սեղանաւորները առաջարկում են թամատի կենացը:

Ժաշից յետոյ մեծ մարդիկ և կանայք ցրւում են, մնում են միայն մակարները, որոնք դուրս են գալիս գաւիթը որձի (որսի):

Որձի.—Հարսի տանից մի ոչխար կամ գառ և կամ մի սագ, իսկ մակարների տնից մի մի հաւ բերում հաւաքում են թագաւորի տան գաւթում կամ կտրանը: Դուրս է գալիս թագաւորը դաւուլ-զուռնի առաջնորդութեամբ, շրջապատուած մակարներով և ձեռքի թուրը մերկացնելով խփում մի հարուածով ոչխարի գլուխը թոցնում է: Եթէ չի յաջողացնում, խայտառակ է լինում, բոլորը վերան ծիծաղում են: Ապա թուրը կիսով չափ դնում են պատեանի մէջ և երկու մակար բռնում են մինը երախակալից, միւսը ծայրից, բերանը դէպի վեր ուղղած. մակարները մէկ մէկ վերցնում են մի մի հաւ կամ աքաղաղ, ռաներից բռնում և վիզը խփում թրին՝ կտրում և հաւը դէպի վեր ձգում: Եթէ չեն կարողանում մի հարուածով կտրել, ծաղրի առարկայ են դառնում և յաճախ մի աքաղաղ իբր տուգանք վճարում: Այդ հաւերը հաւաքում են և այդ երեկոյի համար հաւով—փլաւ պատրաստում, այս պատճառով էլ այդ երեկոն «որձի իրեկուն» է կոչւում:

Մաղ.—Որձի իրեկունը՝ թագուորի դռանը կրկին տալիս է նաւողտը. հարսնւորները կրկին հաւաքւում են. խնամոնց և քա-

ւորին գնում դառել զուանի առաջնորդութեամբ պատուով բերում են: Տեղաւորում են դարձեալ առանձին առանձին, տղամարդիկ գոմում, կանայք հացատանը:

Տղամարդկանց մասում շուտով սկսւում է «Ծաղր».—Թաղուորը մի երիտասարդի հետ կանգնում է հարսնետոնների մէջ տեղը: Երիտասարդը առնում է ձեռքը մի ափսէ և դիմում է նախ հարսնացուի հօրը՝ Թագուորին մի խալաթ (ընծայ) տալու: Սա էլ 20—30 ր. գնում է ափսէի մէջ. անմիջապէս երիտասարդը բարձր ձայնով բղաւում է.

—Շէն կենայ խնամին, այսքան մանէթ թաղաւորին խալաթ տուաւ, փոխն իր տղին ընի, շէն կենայ, շէն:

—Շէն կենայ, շէն կոչում են այս ու այն կողմից:

Խնամուց յետոյ խալաթ տալիս է քաւորը, յետոյ միւս հարսնետոնները: Սմինի խալաթն էլ բարձր ձայնով յայտարարւում է. վերջը ամբողջ գումարը հաշւում է և կրկին յայտարարւում. հասնում է 100—120 ր:

Այժմ քաղաքում այս սովորութիւնը վերացել է, մնացել է միայն ընթրիքը, որ տեղի է ունենում ծաղից յետոյ: Երբեմն ծաղը ընթրիքից յետոյ են անում, լաւ հիւրասիրում, որպէսզի առատութեամբ խալաթ տան:

Տղամարդիկ ընթրիւց յետոյ ցրւում են. մնում են միայն մականները: Այս միջոցին ընթրիք են տալիս նաև կանանց, որի աւարտին «գինգը» բաց են անում: Հարսի օժիտը, որ այդ օրը բերած են լինում, գնում են հարսնետոն կանանց մէջ տեղը, մի հարս նստում է օտար և մի ընծայ ստանալով Թագուորի մօրից¹⁾ բաց է անում, ամեն բան մէկ մէկ ցոյց տալիս և գովաբանում: Հարսի օժիտը կադմում էր՝

Մի ձեռք անկողին.

Մի դուռ.

Մի ջեջիւմ.

Մի արկղ (սնտուկ).

1—2 ձեռք հանդերձ.

Գո. լպաներ և այլն.

Նաև խալաթներ (ընծաներ) սկեսայրին, մեծ տեղորը, մեծ փեսին, քաւորին և «յուց» որեւէ հանդերձեղէն, երես սրբիչ, փողի քսակ, դուլպաներ և այլն:

¹⁾ Նոր Բայազէտում ջեհեզ բաց անողը հարսի գերդաստանից է լինում և ստանում է մի ոսկի ընծայ, որը, սակայն, վերադարձնում են, երբ հարսին դարձ են բերում:

Քաղաքում շինեց բաց անելու սովորութիւնն արդէն վերջացել է:

Օժիտը ցոյց տալուց յետոյ կանայք ևս գնում են, այնպէս որ մնում էին միայն մականները: Այս ժամանակ սրանցից ճարպիկը գողանում պահում էր թագաւորի թուրը և նրա երեսուրբիչը: Թագաւորն իսկոյն թաղթ էր նստում, ընտրում մի քանի թուանքչիւներ, որոնք այս կամ այն մականին բռնում էին և մեղադրում այս թրի կամ մի ուրիշ բանի գողութեան մէջ: Իսկոյն թագաւորը մի տուգանք՝ մի հաւ, մի գառ, էր նշանակում և սրանք չարչարում էին մեղադրուածին, երբեմն փալախկալ խփելով, երբեմն մի սեան կապելով, մինչև որ տուգանքը կը վճարէր: Այս տուգանքներով հետեւալ օրը այդ միեկնոյն մականները մի առանձին տեղ ըէֆ էին սարքում:

Այս սովորութիւնն էլ այժմ վերացած է:

Թագ—կտել կամ քազվեք.—Հետեւալ օրը, անշուշտ արեւը մայր մտնելուց յետոյ կատարում են թագ-վերացի ծէսը, քաւորի, ազապաշու և մօտ բարեկամների ներկայութեամբ: Այս միջոցին թագուորը վայր է դնում թուրը, որ միշտ ձեռին բռնած էր ունենում և գիշերը հարսի մօտ քնած միջոցին իւր և նրա միջև դրած էր լինում, որպէսզի չկարողանայ մօտենալ նրան:

Նոյն գիշեր տապաւոտ են մտնում. անկողինը պատրաստում է թագաւորի ամուսնացած քոյրը կամ մօրաքոյրը, մօտը դնելով գինի, մրգեղէն և ցուրտ ջուր: Առաւօտեան նոյն անձը գալիս է վերցնելու սաւանը և խմբելով իւր շուրջը տան մեծ անդամներին՝ ցոյց է տալիս կուսութեան նշանը: Այդ օրը հարսին խաւիժ են ուտեցնում և օշարակ խմացնում:

Պսակից երեք—չորս օր անցնելուց յետոյ հարսը ջուր է տաքացնում և լուանում սկեսրայրի և տեգրների գլուխներն ու ոտները: Նուէրներ հարսին չեն տալիս:

Գլուխ լուսցեք.—Առաքաստի գիշերից ութ օր անց՝ հարսի մայրը մի գլուխ շաքար առած մի քանի բարեկամուհիների հետ գալիս է հարսի գլուխը լուալու: Հրաւիրում են նաև թագաւորի մօտիկ բարեկամուհիները: Հանդիսաւոր կերպով լուանում են հարսի գլուխը, նրան օշարակ խմացնում և յետոյ իրենք ուտում, խմում են և մինչև երեկոյ զուարճանում:

Սաւ-հաճեք.—Հարսը պսակից յետոյ երկու շաբաթ շարունակ իրաւունք չունի տանից դուրս գալու: Երբ այդ ժամանակամիջոցը անցնում է, հաւաքւում են նրա ընկերուհիները և նրան «սար հանում»—տոնում զբօսնելու. կիր ու խում, զուարճութիւնը, երբեմն միացած ուխտագնացութեան հետ, յաճախ տևում է երեք օր:

ՏՂԱՖԵՐՔ ԵՒ ԿՆՈՒՆՔ

Դառնալիս.—Նոր-Բայազէտցիները մէջ դաշտանն սկսեալ է 15—16 և շատ հազիւ 13—14 տարեկան հասակում: Տեղում է 3—8 օր: Քաղաքացիները գործ են ածում մէջը բամբակ դրած շորեր, իսկ գեղջկուհիները մի օրեւէ շոր: Դաշտանին Նոր-Բայազէտցիք ասում են ամսական:

Եթէ դաշտանը սաստիկ է լինում, ձեռներին կիր են քսում. դաւա-խոտ կոչուած բոյսը եփում են և ջուրը խմացնում, իսկ եթէ շատ սաստիկ է լինում՝ նստեցնում են որձ ձիու եփ տուած թրիքի վրայ կամ մէջքին ետխու են քցում:

Ավուրիւն.—Սյա գաւառում ևս ամուլթիւնն անբախտութիւն և մեղքի պատիժ է համարւում: Գերդաստանի մէջ ամուլ կինը հալածւում է դրեթէ բոյորից, մանաւանդ սկիսուրից: «Առածու անէծքն ա վրէն», «Առածու պատիժն ա քաշում», «Շոր կոճ ա», «անբար ծառ ա» ասում են բոլորը: «Փարչի բերանը պաշում ես գիտում ես էրեխայ ա» հեգնում են տեղեր-կնիկները: «Լաւ հնիւր (լինէիր) մէկն էլ քեզ (զ) կհնէր», «էրեխայ չունիս ջիգար (խիղճ, գութ) չունիս»: յանդիմանում են կռուող կանայք: Նոյն իսկ ամուսինն ամուլ կնոջ հետ լաւ չի վարւում:

Ամուլթիւնը բացատրում են այսպէս. իբր թէ չաբքերը զաւակատան (արգանդի) մէջ պտուղը (ձուկ) խեղդում, արիւն են դարձնում: Ով որ սանճու ունի՝ նա «չարոցի» է: Զարոցը պատահում է քառսունքի ժամանակ և ախուհետե կինն այլ ևս չի յղանում:

«Զարը խափանելու».—չար ոգիներին հալածելու համար «թուղթ են անել տալիս» և կարում մինը գլխին, մինը վզին և մինը՝ թիկունքին և կամ մի տաս կողկանոց տալիս են պատարագիչ քահանային, որ պատարագի միջոցին յիշելով չարոցից տանջուողին՝ կիսալուսնած և կտրէ դրամը, որի մէջ մի թել անցկացնելով կինը կրում է իւր վզին, հաւատալով՝ որ դա թոյլ չի տալ չար ոգիներին իրեն մօտենալու:

Եւ եթէ թուղթ անելու շնորհիւ կինը յղանում է, անմիջապէս մի կտոր բամբակ են օրհնել տալիս քահանային պատա-

¹⁾ Բացի ինձնից, իմ խնդրով նիւթեր հաւաքեցին նաև պ. Վաղարշակ Պետրոսեան և արժ. Իգնատիոս սարկ. Տէր Մովսիսեան:

բազի ժամանակ, և պահում, երկուշքի ժամանակ թիլիմի թըղ-
թերի հետ ծննդկանի ոտների մօտ այրում, որպէսզի երկուքը
խտոյն տեղի ունենայ, այլապէս տասն օր կը քաշի:

Ամուլթիւնից ազատուելու համար բացի ժողովրդական դե-
ղերից*) դիմում են նաև հետեւեալ միջոցներին. ա. «Ծակ—քար»
—երի միջից երեք անգամ անցնում են. ոմանք էլ այս կամ մի
ուրիշ ուխտատեղում քանդում են իրենց գօտին և դնում ներքև,
սպասելով, որ մի տղամարդ գայ վերցնի այդ գօտին և նորից
կապի իրենց մէջքին: Երբ այս ուխտից յետոյ երեսայ են ունե-
նում, այդ գօտին կապողն անշուշտ կնքաւայր է դառնալու: Ծակ
—քարերից նշանաւոր են Օրտակլու գիւղի «Թուխ մանուկ» կո-
չուած քարաժայռը, Ալիղըռըխ գիւղինը, և Նոր-Բայազէտից դէ-
պի Ղուլալի տանող ճանապարհի վրայ գտնուածը:

բ. Տեաւնընդառաջին ամուլ կնոջը պարանով տան հերթիկից
հանում են կտուրը, և այս կրկնում երեք անգամ:

գ. Համարաձման գիշերը գետի ափին քառասուն թաս ջուր
են ածում ամուլ կնոջ գլխին:

դ. Ուխտում են, որ եթէ երեսայ ունենան, նախապէս շո-
րեր չպատրաստեն. և երբ յղանում են՝ մայրը իւր գոգնոցը թոն-
րի ակն է խրում, որպէս ակն կալ (թոնրի ակը կալնող շոր). և
երբ ծնում է՝ այդ գոգնոցի մէջ են փաթաթում նորածնին, մին-
չև որ նա վեր է կենում և հարևաններից կտորներ խնդրելով՝
շոր կարում: Այսպիսի կտորներ հաւաքողը կոչուած է «գիրլաչի»:

ե. Ամուլ կնոջն ուտեցնում են մի նորածին երեսայի ընկեր-
քից մի կտոր խորոված, միայն այնպէս, որ ոչ դա, և ոչ նորա-
ծնի մայրը այդ մասին ոչինչ չգիտենան. այլապէս ոչ միայն ամ-
ուլթեան առաջը չի առնուիլ, այլ և նորածնի մայրը կամւանայ:

զ. Դիմում են զանազան ուխտատեղիներ, մանաւանդ Սևան,
ուր մի որևէ բան, օր. մոմ. ափսէ, մասուքի վրայից մի մատա-
նի և այլն, գողանում են և տանում իրենց հետ. և երբ երեսայ
են ունենում, գողացուած իրի նման մի օրինակ էլ ձեռք բերե-
լով՝ վերադարձնում են՝ կրկին ուխտ դալով:

Ուխտադնացութիւնից յետ ծնուած երեսան կոչուած է ՏԱ.
ածուրիկ, այսինքն սրբի տուած. նրան մկրտում են այդ միւնոյն
ուխտատեղում և կոչում են նոյն սրբի անունով: Յաճախ այսպի-
սի երեսայի մագերը չեն խուզում մինչև 7—8 տարեկան հասակը,
և երբ տանում են նրան այդ խնդրակատար ուխտատեղին, մատաղ
անում և երեսայի մագերը խուզել տալիս սրբի գերեզմանի վրայ

*) Տես «Ժողովրդական դեղեր» գլխում:

և ապա այդ մագերի կշռով մոմ առնում, այդ սրբի առաջ վառում: Եթէ երեխան Մշու սուլթանն ու. Կարապետի տուածն է լինում, նրա պարանոցը անց են կացնում հարուստները՝ արծաթէ, իսկ աղքատները՝ պղնձէ մի մանակ (օղակ), որ կարմրագոյն ակ է ունենում: Այս օղակը, որով երեխան սրբի գերին է դառնում, հանում է միայն այն ժամանակ, երբ ու. Կարապետ ուխտ է դնում:

Օրինական ամուսնութեան մէջ մեծ մեղք են համարում բեղմնաւորութեան առաջն առնել, և հազիւ է պատահում, որ աշխատեն վիժել, որովհետեւ հաւատում են, թէ ճշողին են կորցնում, ճակդքի մէջ պիտի կորչին: Սակայն և այնպէս՝ ցանկանալով զոնէ ուշ ուշ երեխայ ծնել՝ ծննդկանը շարունակ համարում է առաստաղի գերաններից մինչև եօթը և երեք օր անընդհատ աջ կողքի վրայ պարկում, որպէսզի եօթը տարին մի անգամ ծնի:

Ապօրինի կենակցութեան միջոցին անպայման աշխատում են վիժել, կամ, եթէ ծնւած է, խեղդել և ծածուկ թաղել և կամ ծածկաբար տանել և եկեղեցու դռանը ձգել, որովհետեւ հասարակական կարծիքը սաստիկ դատապարտում է ապօրինի կեցութիւնը և նոյն իսկ ապօրինի զաւակին: Վիժելու համար երկանք են դնում փորին և աղում, բարձր տեղից թռչում են, փորը գրտնկում են, ճմրտում, ծանր բաներ վերցնում:

Յղութեան միջոցին կնոջ աշխատանքի և կենցաղի մէջ առանձին փոփոխութիւններ տեղի չեն ունենում. մինը արտը փոքրիկիս, մի ուրիշը դաշտում բանջար քաղելիս, երրորդը Նոր-Բայազէտից Ղուլալիս ուխտ գնալիս չոքել ծնել են: Ուտեստի վերաբերութեամբ ևս մեծ փոփոխութիւններ չեն լինում, միայն շատերը մտքափոխ են լինում, զանազան ուտելիքներ, մանաւանդ թթու բաներ են ուզում: Սովորաբար այսպիսի կանանց բոլոր քմահաճոյքները կատարում են, վախենալով որ հակառակ դէպքում կարող է ճանցուկ անել—վիժել:

Նախքան ծնունդը երեխայի սեռը որոշելու համար դիմում են հետևեալ միջոցների:

ա. Զննում են յղի կնոջ փորը, եթէ կլոր է լինում և փոքր, բացի սրանից դէմքը առոյգ, և սիրում է ձեռները կրծքին դնել, ասել է արգանդին տղայ է. իսկ եթէ փորը անճոռն է՝ մեծ, դէմքը դալկացած և սիրում է ձեռները կախ պահել՝ աղջիկ: Եթէ լողանալուց յետոյ փորը մեծանում է՝ տղայ է, եթէ փոքրանում՝ աղջիկ:

բ. Տղան աջ կողմումն է լինում, աղջիկը ձախ:

դ. Վարպետ կանայք շոշափում են, եթէ ձկան ձև ունի՝ տը-
ղայ է, թէ գորտի՝ աղջկայ:

դ. Եթէ չորրորդ ամսին է խաղում՝ աղջիկ է, իսկ եթէ հին-
գերորդին՝ տղայ:

ե. Եթէ սրտի տակն է խաղում և արագ՝ աղջիկ է, եթէ ա-
ւելի ներքև և հանդարտ, ձկան նման՝ տղայ:

զ. Գուշակում են նաև երազներից. եթէ մարգարիտ, ոսկե
մատանի, քորոց են տեսնում՝ նշանակում է տղայ է լինելու, իսկ
եթէ լաշիկ, հանդերձ, ասեղ՝ աղջիկ:

է. Եթէ դանակ, թել, քորոց ե՛ր գտնում, գուշակում են՝ որ
տղայ է լինելու, իսկ եթէ ասեղ, կոճակ, ուլունք՝ աղջիկ:

ը. Հաց թխելիս խմորի մի գունտ ձգում են թոնիր, կրակի
վրայ, եթէ առանց ճաքուելու թխւում է՝ ասում են տղայ է լինե-
լու, իսկ եթէ ճաքւում է՝ նշանակում է աղջիկ է լինելու:

թ. Մատնոցի մէջ ջուր են ածում և վերան կանացի ստին-
քից մի կաթիլ կթում են. եթէ կաթը իջնում է ջրի յատակը՝
նշանակում է, որ սպասուող երեխան աղջիկ է, իսկ եթէ կանգ-
նում է երեսին՝ տղայ:

ժ. Եթէ յղի կնոջ ծծի պտուղը սև է՝ արգանդի պտուղը
աղջիկ է լինում, իսկ եթէ կարմիր՝ տղայ:

ժա. Եթէ յղի կնոջ պորտը գուրս ընկած է՝ ծնուելիք երե-
խան տղայ է լինելու, իսկ եթէ ներս ընկած՝ աղջիկ:

ժբ. Եթէ յղի կնոջ նստատեղին լաջն է լինում, ծնուելիք
երեխան տղայ է լինելու, իսկ եթէ նեղ՝ աղջիկ:

Յղութեան ընթացքում կանայք աշխատում են գեղեցիկ և
լաւ մարդկանցով իրենց շրջապատել, որպէսզի սրանց մինի գէժ
արգանդի երեխան խաղալով, նրա բնութիւնը և գեղեցկութիւնը
ստանայ: Նաև երկարավիզ փարչից են ջուր խմում, որ ծնուելիք
երեխան երկարավիզ լինի: Ձու ևս գողանում ուտում, որպէսզի
երեխայի այտը պլուն (փոսիկ) ունենայ: Ուխտատեղիներում ուխ-
նեթին (սրբի գերեզմանի հող) են ձգում բերանները, խաչալուսայ
ջրից խմում և համբուրելով ուխտատեղին՝ ձեռքը դնում են իրենց
մարմնի այն տեղում, ուր կը կամենային որ ծնուելիք երեխան
խալ ունենար:

Երբ մօտենում են երկունքի օրերը՝ կանայք սկսւում են առա-
տաձեռն դառնալ, ողորմութիւն բաժանել, ամենի հետ շատ լաւ
վարուել, նրանց օրհնէնքին՝ թարով էտ նեղ տեղից ազատուեալ
արժանանալ, նրանք դնում են հացը իրենց փոքի վրայ և խաչ-
փակ (խաչաձև) կտրում տալիս շանը, որ կուշտ ուտի և իրենց օրհ-

նրո՛ւ եւ որովհետեւ նրանց «մէ ոտը էս հանդէն ա, մէկէլը էն» նախապատրաստուեմ են մահուան և հաղորդուեմ են:

Երկուեքն սկսուելիս կանչուեմ են տատմօրը, ծննդկանի մօրը և մի քանի բարեկամուհիներ: Տատմայրը նախ և առաջ սկսուեմ է աղօթել. «ս. Աստուածածին, քո ծնունդի, քո անարատ ծնունդի սատարէն (ի սէր) դու բարի ազաւթիւն տաս իմ աղոյց-կանին, կալած կապած բողջէն բանաս՝ որդին մօրից բաժանես»: Ապա մէջքի կողմից շալակուեմ է աղոցկանին և թափ տալիս՝ որպէսզի «երակները բացուին և ծնունդը շուտ տեղի ունենայ»:

Այնուհետեւ աշխատուեմ են երկուեքն հեռացնել և դիմում են հետեւել միջոցներին:

Տղոցկանի գօտին, կոճակները, մազերն արձակուեմ են և վեր-ցննում նրա գինտերը, մատանիները, ապարանջանները: Միաժա-մանակ արձակուեմ են նաև նրան շրջապատողների և նրա ամուսնու գօտիները: Նոյն սենեակում եղած բոլոր խփած պահարանները, արկղները և ամանները բաց են անում, որպէսզի «տղոցկանի ար-գանդն էլ բացուի»: Ամուսինը դրսից իւր չուխի փէշով ջուր է բերում և խմացնում նրան: Ջուր են ուղարկում քահանային՝ որ օրհնէ՝ նախապէս մի խճճուած թել արձակելով և այդ ջուրը բերում խմացնում են: Նոր-Բայազետում Կարապետնից տանից բերում են սուրբ Աստուածածնի ձեռքը (փայտից շինած), ձգում ջրի մէջ և խմացնում: Ընդհանրապէս մի որևէ, բայց առաւելա-պէս Շաղկուկնից, Նարեկը բերում դնում են հացի շտեմարանի վրայ, նախապէս մի հաց դնելով և շուրջը մոմեր վառելով և յետոյ հրաւիրում են քահանային, որ դառ այդ Նարեկից մի քանի գլուխ կարդայ ծննդկանի վրայ: Համայիշներ են բերում և կա-պում ծննդկանի վզից, նրա շուրջը պողպատ, շիշ, դանակ, դա-շոյն, սուր ևն հաւաքում, որ չարերը չկարողանան մերձենալ: Ծննդկանին մի քանի անգամ պտոյտ են ամում թոնրի շուրջը և ապա կանգնեցնում նրա մօտ. թոնրի մէջ մի քիչ կրակ են անում և ծննդկանին կանգնեցնում նրա վրայ մի ոտը թոնրի մի շրթին, միւսը՝ միւս շրթին: Այս միջոցին մինը ներս է գալիս դիտմամբ: Ասում են ինչի՞ եկար ոտդ ծանր է: Իսկ նա պատասխանում է. «Է ոտս շատ թեթև է»:

Արու երեխան 2—3 օր աւելի ուշ է ծնւում քան աղջիկը, իսկ վերջինս՝ երբ լրանում է 9 ամիս, 9 օր, 9 ժամ և 9 բողջն: Սովորաբար տղան ծնւում է լուսնի նորին, իսկ աղջիկը՝ լուսնի խաւար միջոցին:

Հաւատում են, որ երեխան մօր արգանդում չնչաւոր է, մի-

այն հոգի չունի, հոգի է առնում ծնունդ բույլին Գաբրիել հրեշտակապետից, որը և գրում է նրա ճակատագիրը:

Ծննդկանը ծունր է դնում մի շորի կամ ներքնակի վրայ՝ երևալ դէպի արևելք դարձրած: Երկու կին, որ տեղական բարբառով կոչւում են մանկաբարձ, բռնում են նրա կոնքերից, տատմայրը չորսում է նրա յետևում և երկու ձեռքով հուփ տալիս լիտոթը: Երբ ծնւում է երեխան, պորտը կապում են և դնելով ցանի (աթարի) վրայ՝ դանակով կտրում են, նախապէս մի ընծայ՝ պոռ կտրելի առնելով: Դանակը պղծուած համարելով չեն դործածում, մինչև որ մեռնաջրի մէջ լուանալով չեն սրբում:

Պորտի արիւնից տատմէրը քսում է աղջիկ նորածնի երևաին, որպէսզի նա գեղեցիկ լինի. իսկ եթէ տղայ է՝ զանց է առնում այդ ասելով՝ «Ծուհն երեսին կարկատան ա» (եթէ տգեղ էլ լինի՝ ոչինչ, տղայ է): Մինչև պորտի ընկնիլը տանից կրակ դուրս չեն տալիս:

Տղայի պորտը ձգում են շուկան, եկեղեցու, ուսումնարանի գաւթի կտուրը, որպէսզի երեխան մարգամիջի, եկեղեցասէր, ուսումնասէր, աւետարասէր լինի, իսկ աղջկանը թաղում են մի մութ անկիւնում՝ որպէսզի համեստ, ամօթխած լինի: Այս նախապաշարմունքից յառաջացել է հետևեալ անէծքը. «Պորտ կտորողիդ հէրն անիծած, տես ուր է քցել պորտդ»:

Պորտը կտրելուց անմիջապէս յետոյ մի կապերտի վրայ տաք մոխիր են ածում և ծննդկանին վերան պարկեցնում 4—5 ժամ, մինչև որ արիւնը քանւում է, միանգամայն դօտիով կամ փշտմալով փորը կապում են, ապա տեղափոխում իւր անկողնի մէջ:

Ազատուելուց, տեղական բարբառով «պարկելուց» անմիջապէս յետոյ լաւաշ հացով սոխ ևն փաթաթում և տալիս ծննդկանին որ ծամի թափի և ֆնացածը իւր գլխի վրայով երեք անգամ պտոյտ տայ և դուրս ձգի, որպէսզի չար ոգիները եթէ ներկայ են, հեռանան և ծննդկանի լեարդը (ջրգետր) չհանեն տանին:

Ապա միխակով ու կինամոնով թէյ են խմացնում, կըր պղպեղ (բերբեր), տաք կոճ (خمدره), ղոլնչան, կինամոն (տաքչին) ծեծում են, մեղրով շաղախում և ուտեցնում ծննդկանին, որ ոյժ ստանայ:

Եթէ ծննդկանի ընկերքը շուտով չի ընկնում, մի շիշ են տալիս նրա ձեռքը՝ որ մէջը փչի: Եւ երբ ընկնում է՝ եթէ առջին եկի է՝ թաղում են ծնուած տեղում, եթէ ոչ՝ շէմքի մօտ կամ դուրսը մի առանձին տեղ, որպէսզի շուներ չգտնի ուտէ, ապա թէ ոչ կինը կը զրկուի ծննդաբերութեան ընդունակութիւնից:

Ծննդաբերութեան ներկայ եղողները խնդրում են նորագատուած ծննդկանին, որ իրենց օրհնիւ Նա էլ ձեռքը դնում է սրանց գլխներին և օրհնում Հաւատում են, որ այդ տեղ ներկայ է լինում հրեշտակը և արձանագրում է ինչպէս ծննդկանի գոհունակութիւնը կամ դժգոհութիւնը, այնպէս և նրա օրհնութիւնը:

Ծննդաբերութիւնից յետոյ տնեցիները հսկում են, որ ծննդկանը ուշագնաց չլինի, և այս նպատակով խօսեցնում են ներան, ձեռը մի կծիկ են տալիս որ կծկի, բայց եթէ ուշագնաց է լինում՝ ականջներից քաշում են, թեքի տակը տրորում, երեսին ջուր սրսկում: Կարծելով որ ուշագնացութիւնը պատահել է նրանից, որ չարքերը նրան բռնել են՝ հրացան են արձակում, որ փախցնեն սրանց, կամ փափախ են ծածկում ծննդկանի գլխին, որ չար ոգիները խափուին, կարծեն թէ ծննդկանը դա չէ, այլ սա մի տղամարդ է և հեռանան. նրա անկողնի վրայ դարի են ածում և մի ձի բերում, որ այդ դարին ուտի: Ձին խրխնջում է և նրա ձայնից ծննդկանը սթափւում: Նաև մի հաւ են մորթում և գլուխը տան հերթիկից կտուրը ձգում, հաւատալով որ չար ոգիներն էլ նրա հետևից դուրս կը դնան:

Ծննդկանին պարկեցնելուց յետոյ տառամայրը լողացնում է նորածնին. նախ աղ է քսում բերնի առաստաղին, թեքի տակ, և տաք աղաջրի մէջ լողացնում առանց սապոնի, միայն գլխին քսում է ձուրի դեղնուցը, որ խոշորուկ հիւանդութիւնը չստանայ, և յետոյքին՝ աղ և մուր՝ որ տեղատեսութիւն չուենեայ: Տաշտի մէջ մի որևէ պողպատէ կամ երկաթէ իր են դնում, որպէսզի չար ոգիները չմերձենան: Լողացնելիս տառամայրը շարունակ աղօթում և բարեմախտութիւններ է անում. «Քրիստոսի ականջներն հնի, դրախտի ջուրն հնի, ջրի դաշտի լի ապրես, աջողակ հնես, ջանով հնես»:

Լողացնելուց յետոյ խանձարուրում է՝ «ղոնդաղում ա», եթէ առջինեկ է՝ տառի բերած բալուրոցով, իսկ եթէ մի քանի երրորդը՝ մօր նախապէս պատրաստած շորերով:

Սրանից յետոյ տառամայրը գրկում է խանձարուրը (ղոնդախը), վերան երկու հաց դնում, ձեռքին ծայրը մի սոխ ցցած շամփուր առած շէմքն ու պատը խազելով դուրս գալիս տնից, բարձրանում կտուրը և դէպի արեւը դառնալով, աղօթում. «Լուս արեգակ, դու էս էրեխին դամաթ տաս», «հօրն ու մօրը սաղ ջան տաս», յետոյ ձեռի շամփուրով խաչաձև գիծ է քաշում գետնին, խաչաձևը և վերադառնում, թեթևութեամբ նստում է ծննդկանի անկողնի վրայ և 3 անգամ հարցնում. — Մարեամ (ինչ էլ որ լինի ծննդկանի անունը), ես եմ թեթև, թէ դու:

* Սա պատասխանում է. ես եմ թեթև:

—Թեթևութիւնով տնցնի, պատասխանում է տատմայրը և տալով նրան երկխան՝ ասում, Լէւք լուս չնի, Մայրամ, աւետիք որդի առեր ենք, քնացական որդի չնի:

Մարտից յետոյ տան՝ փոքրերը վազում են բարեկամներ ի տները և թաչիք լուսոյ տալիս՝ հաղորդելով երեխայի ծննդեան մասին։ Մի որևէ բան հուշիւրելով սրանց՝ բարեկամուհիները ծննդատար են պատրաստում և գալիս ծննդկանին տեսութեան։ Մենդդաւաթը բաղկանում է խաւիճից, հալուայից, եփած հաւից, խոտեղէններից, ձուածեղից, սկզրից, շաքարից և այլն։

Եթէ նորածինը տղայ է, սաստիկ ուրախանում են թէ ծը-
նողները և թէ բարեկամները, իսկ հիմէ աղջիկ՝ ծնողներն այնքան
տխրում են, որ բարեկամներն ստիպուած են լինում մխիթարել
նրանց, յուսադրելով, որ տղայ էլ կունենան։ Մեծ ուրախութիւն
է պատճառում մանաւանդ երբ առջինին (առաջին որդին) է աը-
դայ, որովհետև առաջինից յառաւօտ է, կը հնի կխասնի խօր քա-
մակին, մինչդեռ աղջիկը դըսի պատ ա։—այսօր կայ՝ վաղը
կը գնայ, «աղջկայ ոտներն աւազան՝ գլոխը գերեզման» պիտի
լինի։ Տղան կոչուած է վարդաշալակ, աղջիկը՝ քաջաշալակ։

Անս այն մի քանի նախադաշարմունքները՝ որոնց դիմում են արու. որդի ունենալու.

Հարսանեկան շորերը ձևելիս՝ գլխամասը դրսից մի տղայ են ներս բերում:

Հարցը կեսրանց տուն առաջի, անգամ մանեկիս՝ մի արու
երևալ են գիրկը զնուս:

Առաջին անգամ երեսային լողացնելիս՝ տատմայրը հթէ երեսիան արու է՝ կաթսայի մէջ մի քանի թաս ջուր է թողնում, որպէսզի սրա յաջորդը ևս տղա լինի, իսկ հթէ աղջիկ՝ բոլոր ջուրը ածում է, որպէսզի գինչպէս ջուրը կտրուում է, այնպէս էլ աղջկայ «քոքը» (արմատը) կտրուի.—այլևս աղջիկ չծնի:

Միևնոյն տրամաբանութեամբ տղայի պորտը կտրելիս մի-
քիչ երկար են թողնում, իսկ աղջկանը՝ հէնց արմատից են կտա-
րում:

ԿճՈՒՆԲ.— Ծննդաբերութիւնից մինչև կնոռնքը թէ ծննդկանը, թէ նորածինը և թէ տատմէրն ու մանկաբարձները (տատմօրը օգնող կանայք), անսուրբ են համարուում. մարդիկ նրանց հետ շատ չեն շփուում, նրանց հետ հաց չեն ուտում, նրանց ձեռքից բան չեն վերցնում, և նոյն իսկ այն իրերը և ուտելիքէնները, որոնց նրանք ձեռք են տուի՛լ՝ պղծուած են համարուում և չեն գործածուում. ուստի և սրանց համար առանձին ամաններ են պահուում:

որոնք յետոյ մեռնաշըտով սրբուժում են: Ծննդկանը սրբուժում է միայն այն ժամանակ, երբ «մեռնում է գալիս տուն», այնպէս որ եթէ երեխան մեռած ծնունդի կամ առանց մկրտութեան մեռնի՝ նա (ծննդկանը) անսուրբ կը համարուի, մինչև որ նոր որդի ծնի և մկրտուի տայ: Չմկրտուած երեխան ևս անսուրբ համարուելով եկեղեցական թաղման ծիսակատարութեան չի արժանանում. նրան թաղում է տատմայրը բակի մի անկիւնում:

Մկրտութիւնը տեղի է ունենում ծննդաբերութիւնից 3—8 օր յետոյ, շատ հազիւ՝ աւելի ուշ: Մկրտութեան առաւօտը ծննդկանը կիսից վայր լուացւում է, սրբուժւում. տատմայրը լողացնում է երեխային և ապա՝ մի գլուխ շաքար կամ մի եփած հաւ տանում քաւորին ու հրաւիրում նրան եկեղեցի՝ մկրտելու երեխային:

Ոյս գաւառում ևս քաւորը տոհմական է լինում, որին փոխում են միմիայն այն դէպքում, երբ «նրա ձեռքը տան վրայ չի գալիս», այսինքն երբ նրա մկրտած երեխաները չեն ապրում և կամ սանամայրը շարունակ աղջիկներ է ծնում:

Քաւորը մեծ յարգանք է վայելում, սանամայրը նրա հետ չի խօսում, նրանց դռնով չի անցնում, նշանաւոր տօներին նրան «բողջա» կամ «սեղան» է ուղարկում, երբեմն փոխադարձաբար մի ընծայ ստանալով:

Տատմէրը երեխային գրկած տնեցիներից մի քանիսի հետ գնում է եկեղեցի. պէտք է ասել, որ երեխայի հօրը արգելւում է ներկայ լինել մկրտութեան խորհրդին: Մկրտութիւնը կատարելուց յետ՝ երեխան քաւորի գրկում, ձեռքերին մի մի մոմ, քահանայի առաջնորդութեամբ գալիս են ծննդկանի տունը: Երբ քաւորը երեխային տալիս է ծննդկանին, սա անկողնու մէջ նստած տեղից փոքր ինչ խոնարհում է, համբուրում երեխայի խանձարուրը և վերցնում նրան, ապա երկու մոմը առնում ձեռքը: Աւատարանի ընթերցումից յետոյ ծննդկանը երեխային պարկեցնում է իւր աջ կողմում յատկապէս դրուած բարձի վրայ, որի երկու կողմում մի մի հաց է դրուած լինում, «որպէսզի երեխան դովըթւոր լինի»:

Մրանից յետոյ կրճրճ ցառ է տեղի ունենում. հրաւիրուած են լինում 20—30 տղամարդ և կին՝ ճաշելու: Ծաղի ժամանակ բարեմախտութիւններ են անում երեխայի և ծնողների համար՝ «Աստուած հօրով մօրով պահի»: Նուի ճաշում են տղամարդիկ առանձին և ապա կանայք առանձին: Քաղաքում այժմ տղամարդիկ և կանայք թէև միասին մի սեղսն են նստում, սակայն տղամարդիկ առանձին, վերելը, իսկ կանայք առանձին՝ ներքեւում:

Քաւորը շատ անգամ մի որևէ ընծայ է բերում սանամօրը և սա էլ նրա փոխարէն մի բան է նուիրում:

Այժմ հետզհետէ ընդհանրանում է սանիկի համար քաւորի կողմից մի արծաթէ կամ ոսկէ խաչ տանելու ուսական սովորութիւնը:

Անունների ընտրութիւնը վերապահուած է գերդաստանի հօրը. շատ քիչ դէպքերում ուշադրութիւն են դարձնում մօր ցանկութեան: Ընդհանրապէս դնում են այն սրբի անունը, որին նուիրուած է նրա ծննդեան օրը, այս պատճառով և սրբերի անուններ աւանդից աւելի են պատահում: Սովորական է նաև գերդաստանի մեծածանրացիները անունները տալ նորածիններին, որպէսզի այսպիսով վերականգնեն նրանց յիշատակը: Այժմեան ծերունիների անունների մէջ գերակշռում են սրբերի և թրքական անուններ, նոր սերնդի մէջ՝ հայկական և մասամբ ուսական:

Ահա մի քանի անուններ՝ իրենց կրճատումներով:

ՏՂԱՄԱՐԴԿԱՆՑ ԱՆՈՒՆՆԵՐ

I Սրբերի

Եղիա, Եղօ.
Ենովբ, Ենօբ.
Յակոբ, Յակօ.
Յարէթ.
Արքանամ, Արքօ,
Թադէոս, Թադօ.
Սարգիս, Սիրգօ.
Քաչատուր, Քաչօ, Քաչիկ.
Համբարձում, Համբօ.
Աւետիս, Աւօ, Աւետ.
Յարութիւն, Յարօ, Յարթէն.
Բարեաղամ, Բադօ.

II Թրքական

Սալան.
Ջիվան.
Չոհրար, Չորար.
Ջիվանշիր.
Մաջնում.
Սայեաթ.
Արզման.
Օրդուխան.
Բէշան.

III Հայկական

Հայկ-Արամ, Հայկարամ.
Տիգրան.
Գեղամ.
Պոռէն.
Մուշեղ.
Վաղարշակ, Վադօ.
Արևշատ.
Նաւասարդ, Նաւօ.
Մնացական, Մնէ.
Աստուածատուր, Ասպատուր,
Ասատուր, Ասօ.
Սիրական, Սիրօ.
Կիրակոս, Կիկօ
Պատուական.
Յովագ.
Մանուկ, Մնօ.
Հայրապետ Հայրօ.

IV Ռուսական

Իվան.
Կնեադ.
Չեմիդով.
Սերգէյ, Սիրգօ.

ԿԱՆԱՆՑ ԱՆՈՒՆՆԵՐ

I ՍՐԵՐԻ

Մարիամ, Մարօ, Մարգուշ.

Ովսաննա, Օսան.

Գայրանէ, Գարան.

Նունէ.

Սանգուխտ.

Հախիւրմէ, Հաէլի, Քոռոմ.

Շողակաթ, Շողօ.

II ԹԵՐԲԱԿԱՆ

Նարգիզ.

Զուժրուխտ.

Զէյնալ.

Հատիֆա, Հատօ.

Զաւահիր, Զաւօ.

Սանամ.

Մարալ.

Նունուֆար.

Սալի, Սալբի.

Սուսանբար.

Քանուժ.

Զանան.

Ազիզ.

Ալմազ.

Գիւլնազ, Գիւլօ.

III ՀԱՅԿԱԿԱՆ

Թագունի, Թագօ.

Ծաղիկ, Ծաղօ.

Տիրունի, Տիրուն.

Աշխէն, Աշխօ.

Զանազան, Զանօ.

Իսկունի, Սկուն.

Ասաղիկ.

Սրբունի, Սրբօ.

Արիզնազան, Արեզ.

Վարսենիկ, Վարսօ.

Արուսեակ, Արիւս.

Վարդունի, Վարդօ.

Նազէ.

Նազլու.

Սաթենիկ, Սաթօ.

Հայկանոյշ, Անուշ.

Շուշանիկ, Շուշան.

Մարգարիտ, Մարբրիտ.

Լուսիկ, Լուսօ.

Ծովինար, Ծովիկ, Ծովօ.

IV ՌՈՒՍԱԿԱՆ

Կատինկա, Կատօ.

Սօնիչկա, Սոֆօ.

Մեռոնճանեմ.—Մկրտուկներէն յետոյ երեք օր շարունակ երեսխային չեն լողացնում և միևնոյն մեռոն շորի մէջ են պահում, որպէսզի բնիկները քաշայ ջան, ցած չգայ, թէ չէ անմեռոն (անպատկառ) կը լինի:

Երեք օրից յետոյ բնիկներէն հանում են.—գալիս են քահանան, տատմէրը և մանկաբարձները: Քահանան մի մաքուր ամանի մէջ լուսնում է երեսխայի այն մասերը, ուր մեռոն է քսուած. այս ջուրը լցնում են ջրհորը, կամ աղբրի ակը, թոնիրը և կամ հողէ գնտեր են շաղախում, ու պահում, որ երբ մուկը կամ շունը մի ամանի դիպչելով պղծեն, այդ գունտը ջրի մէջ լուծելով լուսնան դրանց և այսպիսով սրբեն: Այս միևնոյն ջրով լուսնուում են նաև տատմայրն ու մանկաբարձները, որ սրբուլ Սանից յետոյ տատմայրն ամբողջովին լողացնում է երեսխային:

Այժմ հետզհետէ վերանում է մեռոնից հանելու համար քահանային հրաւիրելու սովորութիւնը: Նրա կատարելիքը տաժարին է տնուս:

Քառասունք.—Ծննդկանը քառասունք է պահում թէ «գողնքից» (անկողնուց, առաքաստից) և թէ «արեկից», այսինքն ծննդեան օրից սկսած քառասուն օր շարունակ ոչ առաքաստ է մտնում և ոչ էլ արեկին երևում: Նա տանից դուրս է դալիս միայն արեկի մայր մտնելուց յետոյ և գիշերները, և այն էլ ձեռքին մի շամփուր կամ դաշոյն բռնած, որպէսզի չար ոգիները նրան չմերձենան:

Երեսային ևս այս քառասունքի ընթացքում արեկին չեն ցոյց տալիս, գիշերները տանից դուրս հանելիս կրծքին մի կտոր հաց են դնում, և շէմքից անցնելիս «Յիսուս Քրիստոս» են ասում, որպէսզի չչարերը հալածուին:

Նաև ամբողջ քառասունքի ընթացքում ծննդկանի մօտ գիշեր-ցերեկ անշուշտ ճրագ են վառում, որպէսզի չչարերը չմօտենան:

Քառասունքի ընթացքում եթէ մի մարդ է ներս մտնում, կամ ննջեցեալ են անցկացնում տան մօտից, կամ միս են բերում տուն, պէտք է անպատճառ երեսային իւր տեղիցը բարձրացնեն, այլապէսնա քառասուփակիս կամ «կոխ» կը լինի, այսինքն կ'սկսի հետզհետէ նիհարել և յետոյ, եթէ միջոցների չդիմեն, կը մեռնի:

Քառասունքակոխ երեսային բժշկելու համար «կայծակի հետ երկնքից իջած երկաթից» շինուած «քակիլը» չորեքշաբթիմտի, ուրբթիմտի և կիրակիմտի երեկոներին բռնում են երեսայի գլխին և ջուր ածում:

Նոյն նպատակով երեսային դնում են մի մաղի մէջ և փողոցներում ման ածում:

Նաև գողանում եւ մի լաւաշ հաց այն տանից, որի ընակիշներից կոխուել է երեսան, ծակում այդ լաւաշը և երեսային միջից անցկացնում:

Կոխուած երեսային երեք օր յաջորդաբար ցանի (աթարի) հետ կշռում են, եթէ երեսայի քաշն աւելանում է, գուշակում են որ ապրելու է, իսկ եթէ պակասում է՝ ասել է՝ մեռնելու է:

Քառասունքը լրանալիս ծննդկանը լողանում է, լողացնում երեսային և մկրտութեան կերոններն ու մի քանի մոմ առած գրնում է եկեղեցի:

ԳՈՒՅՈՒՆԻՆԵՐ ԵՐԵՍԱՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ.—Առջինեկ տղան ընդհանրապէս շնորհալի և միքանի առանձնայատկութիւնների տէր:

է համարուում. այսպէս զոլինջ (փորացաւ) և կարկուտ կտրող է լինում:—Երեք անգամ խփում է փորացաւ ունեցող մարդու կամ անասունի փորին՝ ասելով. «Ես տեսայ շունը շանը միսը կերաւ»։ Եւ ձեռք զոլինջին դեղ առ և փորացաւը կտրուում է։ Կարկուտ եկած միջոցին նա վերցնում է մի հատ կարկուտ և դնելով տան շէմքի վրայ՝ դանակով կտրում է, և «կարկուտն էլ այդպէս կտրուում է», դադարում է։

Եթէ երեխան «շապկով» (ձուռի թաղանթով) է ծնում, առում են, քաջերի սերնդից է, շատ քաջ և բաղդաւոր պիտի լինի։

Եթէ ընկերքի աղիքը միքանի անգամ փաթաթուած է լինում նորածնի վիզը, ասում են, թէ այդքան անգամ նոյն այդ սեռից երեխայ պիտի ծնի նրա մայրը։

Ծննդեան և Զատիկի գիշերը ծնուած տղաները «եղունգ աւտող» են լինում։ Եթէ ծնողները չեն կամենում այդ՝ նրանց եղունգներին հինա են դնում, իսկ եթէ կամենում են՝ մի դառն են մատողում և սրա թիակը երեխայի հետ մկրտութեան օրը տանում են եկեղեցի և ապա պահում, որ մեծանալիս նրա վրայ ևս նայէ և գուշակութիւններ անի։

Մանկաստծու քիւն.—Սովորաբար նորածնին առաջին անգամ գիշերը ծիծ չեն տալիս, այլ միշտ լուսարացին։ Շատ անգամ էլ դիտմամբ ուշ են տալիս, որպէսզի նա քնկոտ լինի։ Նախ մայրը կթում է ծիծը, որ վատ մասերը, դալը, անցնի, և այս անշուշտ՝ ոչ տղամարդկանց ներկայութեամբ. որովհետեւ այլապէս ծիծը կը ծակծակուի։ Յետոյ տատմայրը ոսկի է քսում նորածնի բերանին, որ հարուստ լինի, կամ հաց դնում բերանին, որ զսւտքով լինի, և կամ մեղր, շաքար քսում շրթունքներին՝ որ քաղցրախօս դառնայ։

Սովորաբար ծիծ են տալիս մինչև կրկին յղանալը կամ 1—3 տարի։

Կաթը աւելացնելու համար ուխտ են դնում Փաշաքեանդ գիւղի «կաթնաղբիւրը» և նրա ջրով լուսնում ծծերը։ Նաև հատիկ են անում ուտում, այսինքն ցորենը բովրդում են և քիշմիշի հետ խառնելով ուտում։ Շատերն այդ հատիկը տանում են Փաշաքեանդ և Կաթնաղբիւրի ջրից վերան սրկում և ապա ուտում։

Կաթը շատ եղած միջոցին կթում են մոխրի վրայ և լցնում թոնրի ակը։

Կաթը իբրև դեղ ևս գործ են ածում. այսպէս աղջիկ երեխայ ունեցողի կաթը կթում են օտոյ (ձայն տուող) ականջի մէջ աջ ծծիկը ձախ ականջը, ձախիկը՝ աջ, ասելով. «Յաւ քաղա, ցաւ քաղա»։ Նաև բամբակի վրայ կթելով դնում են ցաւող աչքի վրայ։

Մծից կտրելիս ծծին քսում են «աւղա» (մի դառն դեղ է) կամ ծեստ, ցնխ: Նաև բուրդ կամ ձկան գլուխ են դնում ծծի վրայ և վախեցնում երեխին ասելով. «վա՛յ վա՛յ, բորոն մտի ծոցս, բորոն ծիծը տարեր ա»: Մի հատ էլ ձու եփում են և տաք տաք դնում սառը ջրով լի կփի կանթին, որ հովանայ, և երեխային ասում են, որ գնայ վերցնի, որպէսզի «ինչպէս որ տաք ձուն է հովանում կփից, այնպէս և նա հովանայ ծծից»:

Երբ երեխան լալիս է և ծիծ ուզում՝ ասում են.

Կթոց կոտրե

Կաթը թափե.

Այսինքն կովկիթը կոտորուել է և կաթը թափուել է:

Եթէ ծծից կտրած երեխան մի առժամանակից յետոյ կրկին սկսի ծիծ ուտել, մեծանալիս նրա «աչքից սար ու քար կպատուի» (սաստիկ չար աչք կունենայ):

Սակաւակաթ մայրերը իրենց երեխաներին կերակրում են կովի կաթով, հետը խառնելով մի քիչ թէյ և նաբաթ՝ կամ շաքար: Իբր պտուկ (СОКОКЪ) գործ էին դնում եղան հղջիւր՝ վերան կովի պտուկ անցկացրած: Երեխային դրողեցնելու համար մի շորի մէջ մի քանի մանր կտոր շաքար և հաց են փաթաթում և դնում նրա բերանը՝ որ ծծի:

Երեխային լողացնում են մինչև քառասունքը՝ օրը միայն մէկ, երբեմն նաև երկու անգամ, իսկ քառասունքից յետոյ՝ օրամէջ¹⁾: Նախքան քառասունքը լողացնում են հաւկթով, այսինքն հաւկթը ջարդում են մի ամանի մէջ, մի քիչ ջուր աւելացնում և լողցնում երեխայի գլխին ու մարմնին և ապա տաք ջրով լողացնում: Քառասունքից յետոյ հաւկթի փոխարէն սազոն են գործածում:

Մինչև քառասունքը լողացնելիս տաշտի մէջ երկաթէ կամ պողպատէ մի իր են ձգում, որպէսզի չար ոգիները չկարողանան մօտենալ:

Լողացնելիս յաճախ բռնում են երեխայի գլխից և բարձրացնում տաշտից, նորից իջեցնում, որպէսզի վիզը երկարի. միանգամայն երգելով.

Յէրկնավզիկ,

Թափ տու ջրիկ,

Շալիայ մսիկ,

Չաղամաթի²⁾ քունը քզիկ:

¹⁾ Ոմանք ծնունդ շաբաթի չորեքշաբթի, ուրբաթ և կիրակի օրերը չեն լողացնում՝ մեղք համարելով:

²⁾ Աշխարհի.

Երեխային խանձարուելիս նրա տակը տաքացրած հող են դնում, որպէսզի թէ աքաղանի երեխային և թէ քաշի միզելուց յառաջացած թացութիւնը:

Նորածնին մօտաւորապէս մի շաբաթից յետոյ օրօրոց են դնում Առաջին անգամին տատմայրն է դնում և երեք անգամ շան պէս հաշում, համֆ, համֆ, համֆ և այս այն նպատակով, որ երեխան մեծանալիս որքան էլ հաչեն վրան՝ չկարողանան կծել:

Եւ այս նախազգուշութեան համար տատմայրը ընծայ է ստանում:

Երեխայի եղունգները երկաթելիս թաթախում են ալիւրի մէջ, որ իրենք իրենց կտրուին:

Որպէսզի առամները հեշտութամբ դուրս դան և ընտերքների բոլոր դադարի՝ երեխայի ձեռքը կանաչ սոխ են տալիս՝ որ շարունակ ծամի, նաև ամէն օր լողացնում են:

Երբ երևում են առաջին ատամները, «ատամխատիկ» են անում.— եփում են ցորեն, կանեփ, ոսպ և սիսեռ, ապա սրանց հետ խառնում չամիչ և պնդուկ (կաղին):

Հրաւիրելով բարեկամ կանանց իրենց երեխաներով, օրուայ հերոսի գլուխը ծածկում են մի թաշկինակով և ատմահատիկը լցնում գլխին ասելով.

Ուրախութիւնով ատմահատիկ հչնի.

Ուրախութիւնով ատամ խանես.

Բաղդաւոր հչնես. հօրով մօրով հչնես:

Այս միջոցին երեխայի առջև դնում են մի դանակ և մի սանր: Երբ վերցնում են երեխայի գլխից թաշկինակը՝ դիտում են, թէ նա նախ դանակն է վերցնում, թէ սանրը: Եթէ դանակը վերցնի՝ գուշակում են, որ մօր յաջորդ որդին տղայ է լինելու, իսկ եթէ սանրը՝ աղջիկ:

Եթէ ատամները շատ շուտ հանեն, ասում են. «Աստուած խէր անա, մէկի գլուխը տան մէջ կուտայ»— անեցիներին զմեռնի:

Երբ առաջին անգամ քցում են ատամները, վերցնում ձգում են թոնրի ակն ասելով.

«Առ բե շան ատամ,

Տու ընձի գառի տտամ»:

Երեխայի մազերը առաջին տարուայ ընթացքում չեն խուզում, հաւատալով, որ կըհիւանդանայ: Առաջին անգամ խուզելիս խուզողին նախ մի նուէր են տալիս. ապա խուզուած մազերը հաւաքում են և մի պատի ծակ խրում, որ երեխայի գլուխը չցաւի: Եթէ երեխան չի կարողանում քնել, դնում են նրան մի մա-

դի մէջ և տանում նախիրի առաջ բռնում ասելով. «Զորէն ես գալում, բուն բեր իմ տղին»:

Եթէ երեսայի բերանից ջուր է գնում՝ կանչում են բաւորին, որ ճկոյթը դնի նրա բերանը, ջուրը դադարի գնալ:

Եթէ երեսայի բթից խիցք է գալիս, ասում են. «Խլինքն էկե խելք ա բերէ»:

Վախեցած երեսային բժշկելու համար օրօրոցի կամարի և երեսայի գլխի, սրտի և ոտների վրայ խաչաձև բամբակ են դնում. մի առ ժամանակ մնալուց յետոյ հաւաքում են այդ բամբակը միասին և լուցկիով վառում. եթէ մի անգամից վառուեց բոլորը՝ այդ նշանակում է՝ որ այս միջոցը կօգնի և վախը շուտով կանցնի, իսկ եթէ բոլորը չվառուեց՝ այդ նշանակում է, որ վախն ամբողջովին չի անցնելու. այս պատճառով միենոյն կրկնում են երեք անգամ: Մի անգամ ևս միենոյն տեղեւում բամբակ դնելով՝ կրկին հաւաքում են և ջրի մէջ թաթախելով դնում երեսայի գլխի տակ, և այդ ջրից մի քանի կաթ նրա բերանը կաթեցնում:

Որպէսզի երեսային շուքը չկծի, տատմէրն ու երեսայի մայրը նստում են օրօրոցի երկու կողմը, տատմայրը օրօրոցի կամարի տակով տալիս է երեսային՝ ժօրը և կամարի վրայով կըրկին վերցնում: Կրկնելով այս երեք անգամ՝ տատմայրը հաջում է, և ասում. «Հաֆ, հաֆ, ես քեզ կծեմ, շնորը չկծեն»:

Որպէսզի երեսան ուտագնաց չլինի, «չքալցնի», ծնողները տօն են պահում Թալիլիա բժշկի յունիս ամսին պատահող տօնը, որը և կոչւում է քալալոց:

Երեսան ուտ լեզու ելնելիս՝ 7 եկեղեցու բանալիներ են քրտում բերանին:

Նաև տանում են տաւարի մսուրի առաջ կապում, և խոտ դէմ անում ասելով. «Թէ մարդ ես՝ խօսեմ, թէ տաւար ես՝ խոտ կէ»:

Երեսային չար աչիքից պահելու համար կապոյտ ուլունքներ, «օրօճիկ» (խխունջներ) և նարօտը կապում են օրօրոցից:

Աչքով տուողի շորից կտրում են և օրօրոցի տակ վառում, ապա երեսային աղօթիչ տալիս այդ շնորհը ունեցող պառաւնեւրին:

Չար ոգիներից ազատելու համար բարձի տակը հրահառ, հացի կտոր են դնում, զիշերը մօտը ճրագը շարունակ վառ են թողնում: Երեսային վախեցնելիս ասում են.

Սուս արջամօրօզ (արջամուրուք) էկաւ.

Բօրոն էկաւ.

Բուդդալաւա՛, արի էս տղին տար:

Տէրտէրն էկաւ՝ յանկաջդ կը կտրա:

Երեսային ոտ վրայ կանգնեցնելիս ասում են.

Աթ,

Տոտի (ոտի) տակը վաճրդ:

Կամ:

Մնի, մնի տան, տան:

Նւ կամ:

Մնի, մնի մաստանայ,

Քո մէջն ուտա քաստանայ:

Երեխային զբաղեցնելու համար օրօրոցի կամարից կախ են պնուժ օղլիկ—մի թելի անցկացրած խխունջներ (օրօճիկ) և վէզեր, նրբեմն այս թելի վրայ աւելացնում են նաև ուլունքներ, որոնք պահպանում են երեխային զանազան հիւանդութիւններից: Եթէ երեխան մի որևէ մարմնական պակասութիւն է ունենում, վերագրում են ծնողների մեղքին. իսկ եթէ չար է լինում, վատ և անհանգիստ՝ համարում են չորեքմուտի, ուրբթմուտի կամ կիրակնամուտի մերձեցման արգասիք, որովհետև այդ օրերը մեղք է համարում առաքաստ մտնել:

Եթէ երեխան դեղմուժ է, ասել է նրա մօտ եկել է մինը՝ որ դեղին ուլունք է ունեցել մօտը, ուստի և բժշկելու համար նոյնպիսի դեղին ուլունքներ են կախում երեխայի վրայից:

Երեխան ձմրուկ (ДОМОТА) հիւանդութիւնը ունենալիս մի բոքոն (կլոր բաղարջ) են անխօս պահում շառաջի առաջ դնում և սա հասկանալով սրա նպատակը՝ վերցնում է մի կտոր կաշի, խաչած և կտրում և տալիս բոքոն բերդին, որը և բերում կապում է երեխայի բազկին:

Երբ երեխան սկսում է ճիւղաբեր, լողացնելիս ջրի մէջ մի կտոր միս են ձգում, որ շերտերին միս բերի: Նւ կամ նոյն նպատակով մի-չաղ կնոջ խնդրում են երեխայի գլխին շուր օծէ:

Երբ երեխան սփռալ ստեղծ հիւանդանում է, ասում են թէ ընտրուց է առել, այսինքն լուսնի (նորի) ազդեցութեան է ենթարկուել: Բժշկելու համար երեխային տանում են ներկարարի խանութը, ուր ներկարարը երեխայի հետ բերած մոմերը խփում է լիզակի կարասի բերանին, վառում և օսկա՝ երեխային բռնելով լիզակի կարասի վրայ՝ մատը թաթախում է լիզակի մէջ և քսում ճակատին, քթին, աչքերին: Այս աշխատութեան համար նրան մի հաւ են ընծայում:

Եթէ մի մօր երեխաները չեն ապրում, այլ հետզհետէ նիհարում են և մեռնում, այդպիսուն կոչում են Երբայոսա, և նրան բժշկելու նպատակով դիմում են հետևեալ միջոցների:

ա. Նորածնի ականջի դակից փոքր ինչ կտրելով խնդովում

ին և լաւաշ հացի մէջ փաթաթած ուտեցնում են ծննդկանին, խափելով թէ գառան խորոված է:

բ. Յատկապէս շրջում են դետի ափը, որպէսզի տեսնեն գորտ որսած օձ: Եւ երբ տեսնում են գորտը օձի բերանում աւսում են. «Գորտն այսինչ թղպոտի դեղն ա»: Յետոյ խփում են օձին և խլում նրանից գորտը, բերում տուն՝ չորացնում, եօթը բանեցրած ասեղ խրում վերան և եօթը գոյնի մետաքսէ թելերով կապտտում և կապում թղպոտի թևատակից: Ծննդաբերութիւնից յետոյ արձակում են այս և եօթը ճանապարհի մէջտեղ թաղում:

գ. Եօթը գոյնի անբանեցնել մետաքսէ թել, խայաթի, ձըգում են մի կողպէքի կանթի վրայ և տալիս պատարագիչ քահային, որ «աշխարհ գալիս», կողպէքը և թելը հանգուտէ: Թղպոտ կինը պահում է այս կողպէքը իւր մօտ մինչև ծնելը, երբ բաց են անում և թելերը այրում:

դ. Նորածնի ընկերքը թաղում են նրա ծնուած տեղում հետեակ ձևակաշնութիւնով:

ա. Ոմանք վերան անբանեցրած երեք ասեղ են խփում և մի պոյտ դնում, ասելով. «Աչքտ ետանց կտրես, էս ա քունը»:

բ. Ոմանք եօթը գոյնի թելերով թելած եօթը անբանեցրած ասեղ են խրում և դնում մի անբանեցրած կճուճի մէջ, կարմիր խփով ծածկում և ապա թաղում:

գ. Ոմանք էլ մի տաքացրած ասեղով դաղում են նորածնի ոտները, մէջքը, ճակատը և ապա այդ ասեղը մի անբանեցնել մեխի և ընկերքի հետ դնում կճուճի մէջ և թաղում:

դ. Նոյն նպատակով նորածնի ժայրը կամ մի ուրիշ մօտիկ անձնաւորութիւն վերցնում է երկու ափսէ, մինի մէջ իրենց տանից միքիչ ալիւր, միւսի մէջ միքիչ իւղ ածում և անխօս գնում եօթը տնից «ալիւր ու իւղ մուրալու»: Ապա այդ իւղ ու ալրով մի մարդակերպ հաց են թխում, որին կոչում են «կուկու». երեք օր՝ չորեքմտին, ուրբաթատին և կիրակնամտին դնում են երեխայի բարձի տակ, որից յետոյ անխօսել տանում են թաղում գերեզմանատնում:

Թղպոտ կանանց ազատուելուց յետոյ չեն թոյլ տալիս քնելու, թէ չէ՝ սատանաները կը գան և նրա փայծաղը կը գողանան կը տանին և այն ժամանակ ծննդկանն ուշագնաց կը լինի, և երբ սատանաները այդ փայծաղը գետի ջրի մէջ թաթախեն՝ ծննդկանը կը մեռնի: Այս պատճառով էլ երբ ծննդկանը ուշագնաց է լինում՝ հրացաններ են արձակում՝ ուղղելով դէպի գետը, հաւատալով որ սատանաներն այդ ուղղութեամբ գնալիս կը լինեն, հետևապէս և կարող են վախեցնել և ստիպել յետ բերել փայծաղը:

Ծննդկանի սանճուն (փորացաւ) կտրելու համար մկրատով շուրջ մկրթաւսն են:

Նոյն նպատակով մի բապուճ կամ տրեխ և մի գդալ դնում են մի ամանի մէջ և ծածկած տանում, առաջարկում ծննդկանին ասելով. «Ել շուտով գգլա» (գգալով կեր) իսա (այս) խաւիծ»:

Ծննդկան եղած միջոցին եթէ տանը շունը կամ կատուն ցկնին, ծննդկանը իւր երեխան վերցնում և գնում նրանց ձագերի վրայով անցնում է, որպէսզի իւր երեխայի «ցաւը այդ ձագերը տանին», թէ չէ, շունը կամ կատուն կը գան դէպի իրեն, և այսպիսով սրանց ձագերի «ցաւը իւր երեխան կը տանի» — կը մեռնի:

Նաև եթէ մի յղի կին գայ ծննդկանի մօտ սրա երկունքի ժամանակ, նրա երկունքի ցաւն էլ կը փոխանցուի սրան:

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԴԵՂՆԵՐ

Նոր-Բայազէտի գաւառում ևս գիւղացիների թէ առողջապահիկ դրութիւնը և թէ նրանց հայեացքը բժշկութեան վրայ միանգամայն նման լինելով միւս գաւառների հայ գիւղացիների դրութեան ու հայեացքին, ես աւելորդ եմ համարում կրկնել այստեղ ևս այն բոլորը, ինչ որ ասել եմ Գանձակի և Բորչալուի գաւառների ուսումնասիրութեան մէջ: Այս միայն կաւելացնեմ՝ որ գաւառը իւր քաղաքով ունի միմիայն երկու բժիշկ, որոնցից մինի բնակավայրն է Նոր-Բայազէտ քաղաքը, միւսինը Ներքին-Ախտան: Երկուսն էլ չսփազանց ծանրաբեռնուած են: Քաղաքում կայ մի բուժարան, ներկայ գաւառապետ պ. Ս. Ղորղանեանի և գաւառական բժիշկ պ. Զաքարեանի նախաձեռնութեամբ բացուած: Մի բուժարան էլ Ն. Ախտալուսն է: Պաշտ է ուրեմն՝ որ ահագին ասպարէզ է թողած սափրիչներին, հեքիմ կանանց, սնդիչներին, մանաւանդ բանիմաց պառաւներին, որոնց բժշկական գիտութիւնից առաջ ենք բերում հետեւեալ դեղերը¹⁾:

Ականջացաւ. ա. Կաթեցնում են ականջի մէջ 1) օղի, 2) նաւթ, 3) ձիթենու տաքացրած լւղ, 4) աղլիկ երեխայ ունեցողի ծծի կաթը՝ եռացնելուց և փոքր ինչ հովացնելուց յետոյ, 5) եփած նոսն հիւթը:

բ. Դնում են ականջի մէջ 1) սոխի ծիր՝ ձիթի մէջ տապա-

¹⁾ Գանձակի գաւառ բ. հատոր եր. 84—88. Բորչալուի գաւառ. Ազգագրական Հանդէս X գիրք. եր. 151—157.

²⁾ Նիւթեր հաւաքել է նաև պ. Վ. Պետրոսեան:

կելուց և փոքր ինչ հովացնելուց յետ, 2) մեղրամոմից հաւի իւրից և կտաւատի ձէթից պատրաստած պատրոյգ:

գ. Կապում են ականջին 1) խորոված խնձորը՝ նախապէս կիսելով, 2) բողկը և դդումը միասին եփելուց և փոքր ինչ հովացնելուց յետ:

դ. Եթէ ականջը սանճու է տալիս՝ մեղր են լցնում ականջի մէջ և աղաջրի մէջ եռացրած փսիաթի կտորը վերան դնելով՝ թաշկինակով կապում են, մինչև որ մեղրը բերանից և պնչերից դայ թափուի:

ե. Որդնոտած ականջի մէջ կաթեցնում են 1) այծի լեղի, նախապէս ծիրանի դառն և ծեծած կորիզ խառնելով, 2) ծխամուրճի կեղտը:

Անլուրեւան դեմ.—Որոշելու համար թէ կինը պահպանել է «պաղելու» (յղանալու) յատկութիւնը՝ երկու օր շարունակ մի սխտո են պահում սեռական անդամի մէջ, եթէ այս ժամանակի ընթացքում սխտոն ծլում է՝ այդ ապացոյց է՝ որ կինը պահպանել է յղանալու յատկութիւնը: Եւ որպէսզի նա պտղի, վերցնում են 3 մսխալ չոր դէրչակ, 1 մսխալ տաք և նոյնքան դեղին կոճ, մանրացնում, ոչխարի դմակով շաղախում և բամբակը սրա մէջ թաթախելով դնում կնոջ սեռական անդամի մէջ, և ութ օր շարունակ օրական մի անգամ փոխում, յուսալով, որ այսպիսով կը բացուի արգանդի բերանը:

Եթէ այս միջոցը չի օգնում, մի ամիս շարունակ օրական մի անգամ մի չոր, անծեծել գլխոտր են դնում կնոջ անդամի մէջ, որպէսզի վատ հիւթերը ծծէ: Առողջացած է համարւում՝ երբ գլխոտրն այլ ևս չի փափկում, ուռչում:

7—8 տարուայ ամուլ կնոջը բժշկելու համար շուրջ են տալիս, այսինքն մի կճճի մէջ լցնում են ոչխարի բշկու (կըտըտուր, դեք), և մի բաժակ ջուր, և բերանը խփով ծածկելուց և շուրջը խմորով պատելուց յետ իջեցնում են թոնիրը: Եւ երբ եփ է դալիս՝ հանում են, բերանը բաց անում, և կնոջը նստեցնում են վերան:

17—18 տարուայ ամուլ կնոջը բժշկելու համար դարձեալ բուլ են տալիս, միայն քիշմիշով.—3 ֆունտ քիշմիշ և մի բաժակ ջուր ածում են մի կճճի մէջ, բերանը խփով փակում, խմորով պատում և երկու օր շարունակ թողնում հով թոնրի մէջ: Ապա հանում են, բաց անում և անմիջապէս կնոջը մերկ նստեցնում վերան: Գոլորշու աղդեցութեամբ արգանդը մաքրում է: Այս փորձը կատարւում է միայն մի անգամ:

Մոռած արգանդն ուղղելու համար վերցնում են 2 ֆունտ

անհալ մեղք, ^{1/2} ֆ. տաք և նոյնքան դեղին կոճ, կրիայի երկու ձու, միասին շաղախում, և ութ օրուայ ընթացքում, օրական երկու անգամ մի մի քիչ բամբակով դնում անդամի մէջ: Ասում են, թէ այդ բաղադրութիւնը ձգողական զօրութիւն ունի և ծոռած արգանքը ձգում, իւր տեղն է զցում:

Որոշելու համար թէ ամուլութիւնը ամուսնուց է թէ կնոջից՝ մի հաւկիթ են դնում կնոջ սեռական անդամի մէջ, և երկու օրից յետոյ հանում, կտորում են և դնում. եթէ արիւն է քաշել իւր մէջ՝ ամուլութիւնն ամուսնուց է, իսկ եթէ անարատ է ֆնացել՝ կնոջից:

Ամուսնեան դեմ. — Քմաջնում են 1) կովի հալած իւղ, 2) սինամաքի կոշտած բոյսից պատրաստած թէյ, 3) գոմէշի կաթ՝ աւելուկի սերմ խառնած. 4) էրնջուկ բոյսի ծեծած արմատից պատրաստուած թէյ:

բ. Լողացնում են.

գ. Մի կաթսայի մէջ դարի են եփում, բերանին շոր քաշում և տկարին մերկ նստեցնում վերան:

Այրում.— ա. Քսում են 1) թանաք, 2) խլինք, 3) կփի տապի ցեխ, 4) ձէթի փրփուր:

բ. Կաթի սեր, ալիւր և հաւկիթի դեղնուց շաղախում են, հացի նման թխում, չորացնում և յետոյ փոշիացնում և ածում այրուածի վրայ՝ նախապէս սեր քսելով:

գ. Լորին այրում են և փոշիացնելով ցանում վերքի վրայ:

դ. Փթած փայտը տրորում են և վրան ցանում:

Աչքացաւ.— ա. Ուռած աչքին դնում են սպիտակ թոք, որ արիւնը քաշի:

բ. Մի մէջ են նստում, որովհետեւ արտասուելը առողջաբար է:

գ. Օղի են կաթեցնում աչքի մէջ:

դ. Զմեր, այսինքն ձեան ազդեցութիւնից՝ ցաւոդ աչքերի վրայ տրեխի կտոր են դնում՝ նախապէս ջրի մէջ փափկացնելով:

Ասամնացաւ.— ա. Ատամի վրայ դնում են 1) աղ, 2) մեխակ, 3) բամբակ՝ օղիում թաթախած, 4) այրած սպիտակ շիբի փոշին, 5) ձիթով շաղախած և եփ տուած ալիւր (ուրթուշա):

բ. Դադում են գուլպի տաքացրած ճաղով:

գ. Խնկի մուխ են պալիս:

դ. Խուշկը օղու մէջ կակղացնելով դնում են ատամին:

ե. Ապակու կտորը կրակի մէջ ձգելով ստատիկ եռացնում են, ապա ձգում քացախի մէջ և ալպիսով հալեցնում, ապա բամբակը թոշում են սրա մէջ և դնում ցաւոդ ատամի վրայ:

դ. Կարմիր պղպեղն եփում են, ջուրը քամում և բամբակը թռչելով նրա մէջ՝ դնում առամի վրայ:

է. Ուրցից պատրաստած օղիով ողողում են բերանը: Արքեցողութեան դեմ.—Արքեցողի կինը իւր մէզից խմացնում է ամուսնուն, առանց նրա գիտութեան:

Արիւն կտրել.—(վէրքից հոսող արիւնը՝ դադարեցնել հոսելուց). ա. 1) վէրքի վրայ դնում են բամբակ, 2) սարդի ոստայն, 3) ձեծած շաքար, 4) այրած բուրդ:

բ. Դադում են երակը:

գ. Կտրուած տեղին դնում են 1) իշի թրիք, 2) մանրացրած շիպ և 3) յաբէթ:

Բկացաւ.—ա. Բերանը քացախով ողողում են:

բ. Լիմոնի աղ են քսում բկին՝ ներքուստ:

դ. Փիփերտ կամ հաց ու պանիր կոչուած բոյսը կաթով եփում են և կապում բկին:

դ. Կտաւատը ծեծում են և ձիթով ու կաթով եփում, շինում «տոյա», բաշում բկին:

Դիլացաւ —ա. Տաքացրած աղ են դնում գլխին:

բ. Գլուխ սոխը կիսում են և կապում ճակատին:

գ. Կաթ, իւղ և փոքր ինչ շաքար միասին եփ են տալիս և ապա հովացնելով խմում են:

դ. Տաք կոճը տրորում են օղիի մէջ և գլխին քսում:

ե. Հաւասարաչափ իւղ և մեղր հալելով միասին՝ տաք տաք խմում են:

զ. Նաւթով հունձում են ալիւրը և երկու ժամ պահում դադաթին:

է Տաւարի ուղեղը օղիով շաղախում են և կապում գլխին:

ը. Մանածը (թել) փաթաթում են գլխի բոլորը և չորս տեղից ամրացնում:

թ. Մեխակ, մեղր, հինայ, տաք—կոճ, կինամոն, պղպեղ միասին շաղախում են և կապում նախապէս ածելած գլխին և այսպէս պահում 3 օր շարունակ:

Գոթսնուկ.—ա. Լուսնի նորին մատը դնում են գորտնուկի վրայ և եօթն անգամ ասում.

Թաղա նորը նորեր ա,

Նորի կտոր կորեր ա.

Իմ աղբերը գթեր ա,

Պատի տակը տափեր ա:

բ. Վառվառէ կուսի կամ մի այլ սրբի մատրան տակ մի ձու են թաղում ասելով.

Ձուն էս տեղ փշի,

Գորտնուկն էլ էս տեղ փշի:

Այս միևնույն անէծքը կրկնելով, միայն ձուի փոխարէն թաղուած իրի անուշը տալով 1) մսի կտոր են թաղում գետի ափին, 2) 7 գարի են թաղում թոնրի շրթի մօտ:

Գ. Օձի շապկից մի կտոր դնում են հացի մէջ և ուտեցնում գորտնուկ ունեցողին, առանց նրա գիտութեան:

Դող.—ա. Մի ծեծած սխտոր կապում են թւին, միքանի օրից կապուած տեղը ուռչում է և ջրակալում. ծակում են և ջուրը թափում:

բ. Ուտեցնում են 1) քացախով սխտոր, 2) շէն տնից խընդրած հաց ու պանիր, 3) թանէ սպաս, 4) հում ձու՝ հարելով օղու մէջ:

գ. Վախեցնում են՝ վատ լուր հաղորդելով կամ սարսեցնում՝ սառը ջուր ածելով վրան կամ հանդերձի ըզանցքը վառելով:

դ. Մանր քար են շալակել տալիս և ման ածում:

թոփախ.—նմում են 1) եփուած աւելուկի ջուրը, 2) կովի նոր կթած կաթ, առանց թոյլ տալու՝ որ կթելուց յետոյ գետին դրուի:

թոյնի դեմ.—նմում են 1) կաթ, 2) մածուն:

թոփերի բորբոսում. (սաթլջամ).—ա. Արին են առնում և լողացնում, արգելելով կծու և թթու բաներ ուտել:

բ. Բօքօ կոչուած ծաղիկը եռացնում են և թէյի պէս խմում: Լոծելու դեմ.—ա. Քամած մածնի մէջ ծեծած շիւր են ձգում և կապում փորին 2—3 ժամ, կրկնելով 3—4 անգամ:

բ. Ուտում են եփած աւելուկ, փշատ, աղանձ (տապակած ցորեն):

գ. Նստում են թոնրի կամ տաքացրած աղիւսի վրայ:

դ. Լողացնում են երեխային՝ նախապէս ջրի մէջ նոր հասած վարունգ ձգելով:

եաբբախ.—ա. Մօր փոխանը փաթաթում են գլխին և այն պէս քնում:

բ. Քնչում են մի կտոր շորի մէջ և ձգում ճանապարհի վրայ, որ մի ուրիշը վերցնի և այսպիսով ցաւը փոխանցուի նրան: Նոյն տրամաբանութեամբ մօտենում են մէկին ծածկաբար և յանկարծ նրա գլուխը կծում՝ ասելով. Օղս վրէդ: Իսկ սա եթէ գիտակ է՝ պատասխանում է. Ջաղցից եմ գալում՝ գլխս ալրոտ է, այսպիսով թոյլ չի տալիս, որ խարբուի իրեն անցնի:

գ. Կապոյտ կտորը այրում են և ծուխը քթին տալիս:

Խումբա ա. Երբ երեսը կապուում և ուռչում է՝ խումբա է լինում, իշի ականջի արիւն են քսում:

բ. Կենդանի գորտ են կապում երեսի վրայ:

Կողմացաւ.—ա. Կողքին դնում են շորերի մէջ փաթաթուած 1) տաքացրած աղիւս, 2) խուփ, 3) աղ:

բ. Եախու են կապում, պատրաստելով այսպէս. խունկն ու քաֆրին (камфора) օղու մէջ լուծում են և սրա մէջ կապոյտ թուղթը թրջելով կապում կողքին: Կամ եղան լեղի, խունկ, մեղր և քաֆրի միասին եփում են և սրա մէջ թրջում կապոյտ թուղթը:

Կոստուած ոսկր.—ա. Եախու են կապում պատրաստելով այսպէս. տուխտը, ձուի դեղնուցը, աղը, օղին միասին խառնելով շաղախում են և շորի վրայ քսելով կապում կոտրուած տեղի վրայ: Ութը օր շարունակ օրը մէկ անգամ փոխում են:

Հազի դեմ. ա. Ունարը կաթով եփում են և խմում:

բ. Գինի են եռացնում, խմում:

գ. Խնձորի մէջ խունկ լցնում, խորովում, ուտում են:

դ. Իւզով տապակած սխտոր են ուտում:

ե. Գլուխ սոխը կրակի մէջ թաղելով եփում են և ուտում:

զ. Հում հաւկիթ են խմում:

է. Տաք ջրով լողանալիս սառոյցի կտորներ են կուլ տալիս:

ը. Մեղր են ուտում:

թ. Ձիու, իշի կաթ են խմում անօթուց:

ժ. Ունները սառը ջրի մէջ են դնում:

ժա. Կրծքին այծի կամ խոզի ճարպ են քսում:

ժբ. «Հաւախոռ» կոչուած բոյսով, կամ սև պղպեղով թէյ են պատրաստում, խմում:

Ձայնը կտրուելու դեմ.—ա. Խունկ են ծամում:

բ. Հում հաւկիթ են ուտում:

գ. Խորոված սոխ են ուտում:

դ. Տաք կաթ են խմում:

ե. Բուրդ են դնում կրծքին և թիկունքին:

Ձեռքի ճակնգո.—Ձիթապտղի իւղը և այծի ճրագուն միասին խառնելով քսում են ձեռքերին:

բ. Ոչխարի դժակ, նաւթ են քսում:

գ. Մեղրամոմը ձիթով եփում են և քսում ձեռքերին:

Մազերը երկարացնելու համար. ա. Եաւշան կոչուած բոյսը կաթով եփում են և մազերին քսում, հետեւալ օրը լուանում:

բ. Չոզանով լուանում են:

գ. Մսի ճիւլ են ուտում:

դ. Գարնանը՝ կենդանիների կուն (թրիք) են քսում մաղերին: Մաղսի դեմ (ЖОЛЧЫ).—Իշի կաթնուկ կոչուած բոյսի հիւթը քաժում են և մի մատնոցաչափ ածուած մի բաժակ կաթի մէջ՝ խմում:

Մասնառուկ.—Մատի ծայրն ուռչում է և ցաւում: ա. Կապում են ծեծած սխտոր:

բ. Կապոյտ թել են անցկացնում ուռած տեղի միջով:

գ. 1) Մեծած խուրմա, 2) շաքարով հունցած խմոր, 3) միասին շաղախած հաւկիթ, ալիւր, և շաքար 4) ձիթով եփած սոխ են դնում մատին:

դ. Այծի լեզու մէջ են դնում մատը 3—4 ժամ:

ե. Կովի պնչի մէջ են կոխում մատը:

Մեջբացաւ.—ա. Մէջքին պուլիկ (ճահկա) են քցում, այսինքն մի կտոր թուղթ են վառում պուլիկի մէջ՝ և բերնքսվայր ամրացնում մէջքին:

բ. Եախու են քցում: Եախուն լինում է կամ ձէթով եփ տուած ծամոն, կամ օդի, քաֆրի և մանրած խունկ: Եախուն դնում են թղթի վրայ քսած և անփոխել պահում են 8 օր:

գ. Մէջքը մերսում են (մասսաժ են անում):

Մկնասաւ.—ա. Ալաքլունդ կոչուած միջատը չորացնում են, փոշիացնում, կաթի սերով շաղախում և քսում մկնատամի վրայ:

բ. Բրնձից իւղ են հանում և քսում:

գ. Ուռնու ճիւղերի հիւթն են քսում:

դ. Շաքարի թուղթը վառում են, բաժակը բոնում ծխի վրայ և ստացուած մուրը քսում մկնատամին:

ե. Առաւօտը՝ ատամի կեղտ են քսում:

Մոլոբու.—ա. Սաւը ջրով լողանում են և մազոտ շապիկ հագնում:

բ. Փաթաթում են ջեջիմի մէջ և մի չորեքմուտք, ուրբըթմուտք և կիրակմուտք գիշեր ծածկաբար դնում թաւալում մի այնպիսի տան կտրան, որի տէրը երեք անգամ է ամուսնացել:

Մ.սաձի.—ա. Տաք ջրով լողացնում են և տաք անկողնում պարկեցնելով քրտնեցնում:

բ. Պղպեղով և կինամոնով պատրաստած թէյ, կամ պղպեղով օդի են խմացնում:

գ. Լուծողական են տալիս:

դ. Մրսելուց կամ տենդից՝ ուռած փորը բժշկելու համար իշի կաթնուկ բոյսի հիւթից միքիչ ածում են կաթի մէջ և խմեցնում:

Մրսկոսութեան դեմ.—Ուռի կամ կաղամբի տերևներով ծած-

կուս են մերկ մարմինն ամբողջապէս՝ տաք անկողնի մէջ պառկեցնելով: Հիւանդը նախ սոսկում է և ապա սաստիկ քրտնում:

Յօղացաւ դէմ.—Այս հիւանդութիւնը դաւաւում չափազանց տարածուած է՝ բնակարանների խոնաւութեան պատճառով և կոչուում է քաւ.—ա. Ճահճային որդեր անելով համաչափ օդու մէջ 40 օր պահում են, մինչև որ որդերը լուծւում են. ապա սրանով շփում են քամոտ տեղերը:

բ. Կարմիր պղպեղը չորացնում, մանրում են և օդու մէջ անելով քսում են մարմնին և կախում հով թոնիրը:

գ. Գարնանը եղինջով ծեծում են մերկ մարմինը:

դ. Քամոտ տեղի մի կէտի վրայ անկան ծաղիկ են դնում, որ վերք գոյացնէ և շարաւ քաշէ: Վերքը փակելու համար քսում են կաթի սեր և անալի կարագ:

Շան կծածի.—ա. Լորին կիսում և դնում են կծած տեղի վրայ:

բ. Նաւթով հունցում են ալիւրը և կապում վերքի վրայ և կամ ուղղակի նաւթ քսում:

գ. Սպիտակ շիբը կաթով եռացնում են և քսում վերքին:

դ. Կծող շան մազը իւր տիրոջ խմորի հետ շաղախելով դնում են վերքի վրայ:

Շփանց լինել.—(угарь)—ա. Օշարակ են խմում:

բ. Գլխին տաք ջուր են անում:

գ. Ճակատին սոխ են կապում:

Կասաղած ռան կծածի դէմ.—ա. Շանը սպանում են, մէջ տեղից կիսում և կծուածին բերում դիակի մէջ տեղով անցկացնում:

բ. Կէմով (ջով, խոտէ թով) կապում են մէջքը և տանում էջմիածնի դաւառի Փարպի գիւղը՝ ուխտ:

գ. Ձեն թոյլ տալիս կծուած օրը մինչև լոյս քնի:

դ. Վայրի մեղուն սպանում են, տրորում, դարու ալիւրի մէջ շաղախում, մի դնակ շինում և կուլ տալիս:

ե. Եթէ նկատում են, որ աղատուելու չէ՝ տանջանքը կարճելու նպատակով հերթիկից մոխիր են մաղում վերան, որ շուտով խեղդուի:

Օծի կծածի դէմ.—ա. Կծած տեղից փոքր ինչ բարձր կապում են, որ թոյնը չտարածուի: Յետոյ կենդանի հաւի յետոյքը դնում են կծած տեղին: Հաւը օտտակում է, ուրիշն են դնում, մինչև որ այլևս չեն սառնակում:

բ. Կծուած տեղին թթու մածուն են քսում:

գ. Գետինը փորում են և կծուած տեղը 5—6 փամ թթաղում այդտեղ:

դ. Ածելիով կծուած տեղը կտրատոււմ են (չրատոււմ), արիւն է գալիս, ապա թանով կամ մածունով լուանում են:

Եիլ աչբ ուղղելու համար ջրաղացի պտտող քարի վրայ դնում են եօթը ճիւղ ունեցող մի վառուած ճրագ և շիլ աչք ունեցողին աչքերը կապած մօտեցնելուց յետո՝ յանկարծ բաց են անում: Ուռած ծծիւն.—ա. Տղրուկ են կպցնում:

բ. Հաց ու պանիրը եփում են կաթով և ծծի վրայ կապում:

գ. Սառն աւազ են դնում ծծի վրայ:

Ուռուցուոր (ВОДЯНКА, ջրգողութիւն).—Պմացնում են 1) եղան լեզու կոչուող բոյսից պատրաստուած թէյ, 2) կաթ՝ կաթեցնելով մէջը իշի—կաթնուկ կոչուած բոյսի հիւթից 9 կաթիլ՝ իւրաքանչիւր բաժակին:

Ջարդուած (ҮЖЕБЫ).—Ջիւծուած տեղի վրայ կապում են մի նոր մորթած հաւ, նախապէս ջախջախելով:

բ. Նոր մորթած ոչխարի մորթին տաք տաք փաթաթում են ջարդուած տեղին:

գ. Խնկով, օդիով և քաֆրով եախու են պատրաստում—միասին շաղախում—և կապում ջարդուած տեղի վրայ:

Մրսացաւ.—Ուրցից պատրաստած օդի են խմում անօթուց:

Վախեցածին.—ա. Վախենալուն պէս միզում են և մի ամի խմում:

բ. Դեռ ևս լուար չբացուած, լոկելան մի ամանով ջուր են տանում դռնէ դուռ ման ածում և եօթը տան գուլթանի շղթայ մէջը թրջում:

գ. Մի չորեքմտի, կամ ուրբաթմտի և կամ կիրակմտի երեկոյ վախեցածին լոկելան տանում են ոչ բնական մահով մեռած կամ մի թուրքի գերեզմանի վրայ, ձեռքերն ու ոտները իրենց հետ վերցրած ջրով լուանում և ջրի ամանը, որ աղմուրար խեցի է լինում, կոտրում են նոյն գերեզմանի վրայ և յետ դառնում:

դ. Վախ բռնող կանանց վախը բռնել են տալիս:

Տեռասեսուրեւս և դիւ.—Ուղտի մէջ են խմում:

Ցրի սարածի.—ա. Գետինը փորում են, ձեռքերն ու ոտները մէջը դնում, հողով ծածկում և ձէթ ածում վերան:

բ. Պաղկեցնում են զոմէշի տաք թրիքի մէջ:

գ. Հինայ են քսում ցրտի տարած տեղին:

դ. Բողկը փորում են, ձէթ լցնում, եփում և կապում ցրտի տարած տեղին:

Ցրից ուռած վիւրք.—ա. Կտաւառը կաթով շաղախում են, թխում, և տաք—տաք կապում վէրքի վրայ:

բ. Փիփերտը և սոխը միասին եփում են և կապում վէրքի վրայ:

գ. Նոյն կերպ դնում են կաթով եփած աւելուկ, որ «պիլի-մասա» է կոչւում:

Փոքացաւ. ա. Հաց ու պանիր կոշուած ըոյսը կաթով ու սոխով եփում են և տաք տաք կապում փորին:

բ. Նոյն կերպ դործադրում են կտաւատը՝ կաթով եփելով:

գ. Նստեցնում են տաք սալի, աղիւսի կամ թոնրի շրթի վրայ:

դ. Աւելուկը եփում են և ջուրը խմում:

Ժառի խփելուց յառաջացած վեճք.—Պանծուր են անում, այ-սինքն մի կապոյտ կտոր խանձում են, լցնում ձէթի մէջ և մի շորի վրայ քսելով կապում վէրքին:

ՄԱՀ, ԹԱՂՈՒՄՆ ԵՒ ՄԵՌԵԼՈՅ¹⁾

Նոր-Բայազէտի ժողովուրդն էլ խոր հաւատում է ճակատա-դրին, այս պատճառով և՛ ոչ այնքան բժշկութեան, որքան սրբե-րի միջամտութեան և կախարդութեան են դիմում՝ օրհասը փոքր ինչ յետաձգելու: Այսպէս՝ խնդրում են քահանային՝ որ Հաղարա-փրկչի կամ մի այլ մասունք բերի հիւանդին համբուրել տալու կամ բժշկութեան աւետարան կարգայ նրա գլխին և կամ եկե-ղեցում, ժամառացութիւնից յետոյ ծանուցում անէ՝ նրա ծանր հի-ւանդութեան մասին և խնդրէ ժամուրդներին «Տէր դորմե՛հա» ասել, նրա համար բժշկութիւն հայցել: Երբ այս միջոցները չեն օգնում, պառկեցնում են հիւանդին մի սալի վրայ և մի ոչխար առած գնում մօտակայ գօրաւոր սրբերից մինի դուռը, մատաղ անելու և բժշկութիւն հայցելու, նրա հանդերձից մի կտոր կտրում են և կապում սուրբ համարուած ծառի ճիւղերից, որպէսզի նրա հի-ւանդութիւնը այդտեղ կապուած մնայ և կամ նրա շապիկը հա-նում տալիս են մի աղքատի, որպէսզի այսպիսով նրա հիւանդու-թիւնը սրան փոխադրուի:

Թէ քաղաքում և թէ գիւղերում կան միջանի տիրացուներ ու քահանաներ՝ որոնք «գիր են անում», «անճար» հիւ-նդներին առողջացնելու:

Հիւանդութեան ժամանակ թէ հիւանդը և թէ նրա շրջա-պատողները շատ սնտախաղաշտ են դառնում, և աշխատում են ամէն մի բանից գուշակութիւն անել. այսպէս՝ եթէ բուն բույս

¹⁾ Բացի ինձնից իմ խնդրով նիւթի հաւաքեց այս մասին նաեւ պ. Ռ. Աղատեհանը:

կամ ազնաւը կուտայ հիւանդի տան մօտ, հաւն աքաղաղի պէս կանչէ, այս նշան է որ հիւանդը մեռնելու է. եթէ նա, հիւանդը, յաճախ տեղը փոխէ՝ նշանակում է որ մահուան հրեշտակը նրան երևում է, եթէ երազում ննջեցեալներին տեսնի, կամ զառանցանքի մէջ ննջեցեալի անուն տայ՝ նշանակում է՝ որ ննջեցեալները նրան կանչում են: Եթէ շարունակ նա պնդում է քիթը՝ այդ նշանակում է, որ հոգին դուրս է գալու:

Գուշակելու համար թէ հիւանդն առողջանալու է թէ ոչ՝ մի ամանով ջուր են տալիս նրան խմելու, և մնացած ջուրը սրտկում մի որևէ կենդանու, յաճախ շան վրայ. եթէ սա սոսկում է, դողում, այդ նշանակում է, որ հիւանդը մեռնելու է:

Երբ հիւանդը ցանկութիւն է յայտնում տեսնելու մի որևէ սիրելի անձնաւորութեան, նրան անմիջապէս կանչում են, և եթէ նա հեռու լինելով չի կարող հասնել՝ նրա հագուստից մի որևէ բան բերում ձգում են սրա երեսին, որպէսզի «կարօտը առնէ» և հանգիստ մեռնի:

Երբ մօտենում է հոգեվարքը՝ հրաւիրում են քահանային, որ նրան սրբութիւն տայ, որպէսզի նա «անօրէնը չմեռնի»:

Երբեմն՝ կամենալով յետաձգել մահուան բոպէն՝ սաստիկ աղմուկ են բարձրացնում, հրացան արձակում, որպէսզի «հոգեդարձ» լինի: Այսպիսին երեք կամ եօթը օր դարձեալ ապրում է:

Եթէ հիւանդը հեշտութեամբ է հոգին աւանդում, ասում են արդար է եղել, իսկ եթէ երկար չարչարուելուց յետ՝ մեղաւոր:

Արդար մարդու հոգին առնում է Գարբիէլ հրեշտակը, հրեղէն սուրբ ձեւին բռնած և մի վարդ տալով հիւանդին, իսկ մեղաւոր մարդու հոգին առնում է չար հրեշտակը՝ «գրողի գրի» ուղեկցութեամբ: «Գրողի գրի» մի չար պառաւ է լինում, որ ուղեկցում է «գրողին», այդ չար հրեշտակին՝ և ցոյց տալիս հիւանդներին տները: Մօտենալով հիւանդին՝ չար հրեշտակը երկաթէ տաքացած շշի մի հարուածով հանում է հիւանդի արիւնթաթաղ հոգին և վարդի փոխարէն՝ փուշ տալով նրա ձեռքը՝ հեռանում:

Մի 86 տարեկան պառաւ կին պատմում էր, թէ ինքը տեսել է իւր ամուսնու հոգեաւ հրեշտակին, բարձրահասակ ու արեգակնափայլ. նրա ճառագայթներն ուղիղ իւր աչքերին են ընկել, ուստի և չի կարողացել երկար նայել. ծածկել է աչքերը և երբ միջանի բոպէից յետոյ բացել՝ ամուսնուն արդէն մեռած է գտել: Նոյն պառաւը տեսել է նաև իւր սկեսրոջ հոգեաւ հրեշտակին, սակայն սա մարդակերպ չէ՝ եղել, այլ մի գունատ վառ կրակի:

Հոգին աւանդելուց յետոյ՝ մօտիկները թափւում են վերան, համարուում և բարձրաձայն լալիս:

Եթէ մեռնողի աչքերը բաց են մնացել, ասում են թէ աշխարհից դեռ չէ կշտացել, և աշխատում են փակել: Ձեռքերը խաչաձև դնում են կրծքին և վերմակով ծածկում: Անմիջապէս խունկ ձխում:

Եթէ մահը գիշերն է պատահում, տնեցիները այլ ևս չեն բնում և նոյն իսկ քնածներին էլ վեր են հանում, որպէսզի «հետե-հակակոխ» չլինեն:

Կարելւոյն չափ վաղ հրաւիրում է քահանան ննջեցեալի վրայ հոգոց ասելու. որից յետոյ հանում են ննջեցեալի շորերը. ոտները ուղղում, մի թելով նրա հասակը չափում, որ նրա համեմատ դազող պատուիրեն, որովհետև հաւատում են, որ եթէ դադող փոքր լինէ մեծ լինի՝ տնեցիներից շուտով մի ուրիշն էլ կը մեռնի:

Ընդհանրապէս զգուշանում են կենդանի մարդկանց հասակը միօրեւէ չափով և մանաւանդ՝ թելով չափել, որովհետև սովորաբար միայն դազող պատուիրելու ժամանակ են չափում:

Մահում կամ մի սենեակում, որի յատակը տախտակած չէ, մի փոս են փորում, կողքերին երկու քար դնում և սրանց վրայ մի լայն տախտակ ձգում: Ապա առանց մի օրեւէ ձևականութեան, որ ընդունուած է ուրիշ գաւառներում, մի կաթսայ մաքուր սառն ջուր բերում. դնում են փոսի մօտ և հրաւիրում քահանային՝ օրհնելու: Այս ծէսը կատարելուց յետոյ՝ ննջեցեալին՝ եթէ տղամարդ է՝ ժամաբար կամ ուրիշ տղամարդիկ, իսկ եթէ կին՝ պառաւ կանայք լողացնում են: Աւելացած ջրով լուանում են իրենց ձեռքերն այդ տան մէջ գտնուող բոլոր կանայք, որպէսզի աշխարհի քցաւ ու չոբից՝ ազատուեն: Միևնոյնն անում են նաև «հրեշտակակոխ» եղածները—այսինքն հանգուցեալի հոգի աւանդած միջոցին քնած եղողները, որպէսզի ազատուեն հիւանդութիւնից:

Փոսը՝ որի մէջ թափւում էր ննջեցեալի վերան ածած ջուրը՝ հողով լցնում են, և վերան եօթն օր շարունակ ձիթի ձրագ վառում, որովհետև հաւատում են, որ հրեշտակն եօթն օր շարունակ այդ փոսի վրայ կանգնած՝ պահապանի դեր է կատարելու:

Լողացնելուց յետոյ ննջեցեալին տանում են մի առանձին սենեակ, և հասարակ կառուով պատնջում.—մի պարկ կարում՝ անցնում վերան և միայն երեսի տեղը բաց թողնում: Քահանան պատանքի աւելացած կտորից՝ որ «քլըքլ» է կոչում մի գօտի և մի խաչաձև վարչամակ է պատրաստում և իւր ձեռքով գօտին կապում ննջեցեալի մէջքին՝ ու վարչամակը դնում երեսին:

Պատանքի աւելացած կտորը միքանի օր հալածաւոր սիւնե-
րից մինի վրայ քաշ անելուց յետոյ տալիս են ննջեցեալին լո-
ղացնողներին:

Պատանքած ննջեցեալին գիւղերում փաթաթում են մի կը-
տորի մէջ և դնում հասարակաց նաժի մէջ, իսկ քաղաքում,
դագաղի մէջ և Շերեփաւով, Վլառով՝ ծածկում: Երեսայի երես-
քաշը լինում է մի գունաւոր թաշկինակ, աղքատ մարդկանցը՝
միքանի արշին չիթ, իսկ հարուստներինը մետաքսի կամ թաւիչի
գունաւոր կտոր: Այս երեսքաշը թաղելիս վերցնում են և ուղար-
կում քահանային՝ իր նուէր, որից շատ անգամ նա շուրջառ է
կարել տալիս իւր համար:

Դագաղը շինդւմ են հասարակ տախտակներից և ներքուստ
սպիտակ միտկալով պատում, իսկ արտաքուստ՝ եթէ երեսայի
կամ երիտասարդի համար է՝ կանաչագոյն, եթէ միջանասակի՝
կարմիր, իսկ եթէ ծերի՝ սև գոյնի կտորով ծածկում ու նեղ ժա-
պաւէններով զարդարում:

Թարմ ծաղիկներով դագաղը զարդարելը կայ թէ քաղաքում
և թէ գիւղերում:

Քաղաքում հարուստները ննջեցեալին հանդերձ են հագցը-
նում, ընտրելով նրա հանդերձներից ամենալաւը, մնացած հանդերձ-
ները երեք օրից յետոյ լուանում են՝ ու տալիս՝ փոխանն ու շա-
պիկը ժամհարին կամ ննջեցեալին լողացնող կնոջ, իսկ միւսները՝
քահանային: Այս տուրքը կոչւում է Վոդոպուս:

Հետզհետէ բարեկամ և աղքատի կանայք խմբւում են նրն-
ջեցեալի տունը և երբ դագաղը դնում են սենեակի մէջտեղը երեսը
դէպի արեւը դարձրած ու ոտների ու գլխի մօտ կերոններ կամ
մոմեր վառում, տնեցիները շրջապատում են ու սկսում ողբալ: Թէ
գիւղերում և թէ քաղաքում կան յայտնի «գովք» ասող կանայք,
որոնք նստում են ննջեցեալի սնարի մօտ, լալիս և բարձրաձայն
ողբել կամ «գովք» ասում: Միւս կանայք կատարեալ լուռութեամբ
լսում են ողբը և երբ մի տիւնը աւարտում է՝ խմբովին «վաճ վաճ»
են անում և լալիս:

Ահա միքանի գովքեր:

Ամուսնու վրայ

Ախ իմ գլխաւոր ջան,
Մենձ տանուսէր ջան,
Մանտր բալէքի տէր ջան,
Տուն հարի տուն, արեւիդ դուրբան:
Չարսու բազարիդ դուրբան,
Դալած ճամբէքիդ դուրբան,

Մեռնիմ էդ չինարի բոյիդ,
 Որ հիմա դարցել ա մէյիդ (դիտկ):
 Գրողի լուսը քոռնար,
 Աշխարքն էլ հուրիշ մարդ չկամր,
 Բոռցած լուսը համա քե՛ տեսաւ,
 Վայ ումուտ (յոյս) ապաւա (ապաւէն) ջան, ջան, ջան:
 Շատ իր ապրել աշխարիս վրէն,
 Մանր բալէքիդ ուրախութէնը տէսէ.
 Որ նրանց վիզն էլ իմնու խնտ դանիր,
 Զնոքներս ծոցներս անօթի թողիր:
 Տուն արի, մարդ ջան, ջան, ջան,
 Նամուսիդ դուքրան, ջան, ջան,
 Թասիրիդ մատաղ, ջան, ջան,
 Ղէյրաթիդ մեռնիմ, ջան, ջան:
 Ճօքն անօթի են՝ հաց կուղեն,
 Հմուտ տամ, ձէն արա, քա-ջան,
 Հնչի մեղի թողիր խլղի մուխտէջի,
 Վզներս ծուռը, փորներս անօթի:

Որդու վրայ

Այ իմ նիշուն գառ ջան,
 Իմ չինըրի ծառ ջան,
 Քեզ էլ մեռնիմ. քո բոյին էլ,
 Քեզ էլ դուքրան, քո յըշկէրին¹⁾ էլ:
 Քո պատի բէրնին դուքրան,
 Վայ իմ եղնիկ բալա ջան,
 Վայ իմ ջըհէլ ջիվան ջան,
 Իմ թաղա թաքաւոր ջան:
 Ախչիկ ի ջոկում որ քէ -յասկի,
 Նշանի մաննիկը քաղքից ի բերում,
 Կանաչ կարմիր կօսպանտ ի²⁾ կապում,
 Բը հմւր ա նաղարի գուռնի ձէն չեմ լսում:
 Յաշկէրդ բաց, բալա ջան,
 Ժամ են տանում, ոտներիդ դուքրան,
 Էն ճարտար լիզուիդ դալադին դուքրան,
 Հնչի լուռեցիր, հնչի չես խօսում:
 Ել վեր տես՝ դռնախ են էկէ,
 Խինա ենք դրէ, նաքօխտ են տալում,

1). աշքերին 2) էի.

Եւ շորերդ խաքի, գիւարդ (վարդեջուր) ցանենք
Տանենք ժամը պսակենք բերենք:

Ախ խնամի ջան, հարի տես բալիս,
Պսակի շորերը խաքցըրեր եմ,
Անդուռ անակոշկա (անպատուհան) հորի մէջ դրէ,
Տես բալէս ինչ քաֆր մօր ա ռաստ էկէ:

Եարար իտանից էլ արսըզ բան գէնի,
Հէքուց մէկէլ օր էս հմէնը պտի հնցնի,
Վայ ես լիմալ մոռնամ իմ ազիզ բալին,
Վայ խողը գլխիս, փռշին արևիս...

Սովորաբար ննջեցեալին մի օրից աւելի տանը չեն պահում, այլ տանում են եկեղեցի և դնում կամ եկեղեցում և կամ սրահում և յատուկ այս նպատակով շինուած մի սենեկում, որ կոչւում է «վեռեղատուն»:

Այս դաւառում կանայք չեն ուղեկցում ննջեցեալին ոչ միայն եկեղեցուց մինչև գերեզմանատուն, այլև տանից մինչև եկեղեցի: Դիակառք ոչ քաղաքում և ոչ գիւղերում չկայ. դադաղը տանում են տղամարդիկ կամ ուսերին դրած և կամ ձեռներին բռնած: Սովորաբար դադաղի երեսը բաց է լինում, և դադաղի խուփը մի մարդ գլխին դրած տանում է ամենից առաջ. սրան հետևում են տիրացուները և քահանաները, ապա չորս մարդ՝ դադաղը բռնած և ի վերջոյ տղամարդ յուզարկաւորողներ՝ շրջապատած սգուորներին:

Ընդհանրապէս չափահաս ննջեցեալների համար պատարագ են մատուցանել տալիս և ապա թաղում: Պատարագի ժամանակ ննջեցեալը դրուած է լինում եկեղեցում, կամ յատակին և կամ սև ծածկոցով ծածկուած մի սեղանի վրայ, երեսը դէպի արևելք ուղղած: Գլխի և ոտների ժող վառում են կերպիկներ: Հարուստները վառել են տալիս եկեղեցու ջահի մոմերը ևս: Պատարագի միջոցին բաժանում են «պաշտօնեք».—ննջեցեալի բարեկամներից մինը՝ ձեռին մոմեր ու դրամ դարսած մի մատուցարան՝ ծխատէր քահանայի առաջնորդութեամբ բաժանում է քահանաներին մի մի մոմ և 20—50-ական կոպէկ, պատարագիչ քահանային՝ մի բուրլի և տիրացուներին 5—10-ական կոպէկ: Պատարագի աւարտին պատարագիչ քահանան մօտենում է դադաղին և «հոգւոց» ասում: Եւ դառնալով դէպի ննջեցեալի ժօթիկ ազգականները՝ մխիթարում ասելով. Սուրբ հոգով մխիթարուէք: Միևնոյնը ասում են նաև յուզարկաւորողները:

Պատարագի աւարտին, որ տեղի է ունենում ժամը 9—10-

ին, որովհետև միշտ առաւօտեան ժամասացութեան կից են անում, յուղարկաւորողները ցրւում են, իսկ միջանիսը տան քահանայի հետ սգաւորներին տանում են տուն:

Ճաշից յետոյ սգատուն հաւաքուած կանայք սգաւոր կանանց տանում են եկեղեցի՝ հրաժեշտ տալու ննջեցեալին: Այս տեղ կըրկին սկսւում է սարսափելի կոծը և «գովքը», որից յետոյ բոլորը վերադառնում են սգատուն:

Ժամը 3^{1/2}—4—ին սկսում են զանգը տալ հատիկ հատիկ—միայն մեծ զանգը խփում են մի անգամ, սպասում մինչև ձայնը կտրուի, յետոյ կըրկին խփում, այսպէս շարունակում են 5—10 րոպէ: Այս եղանակից բոլորը հասկանում են, որ «մեռելի զանգ են տալիս»: Յուղարկաւորողները հաւաքւում են եկեղեցի, գալիս են սգաւոր տղամարդիկ քաղման էարգը, որի ժամանակ բոլոր ներկայ եղողներին մոմեր են բաժանում և սրանք վառած բռնում են: Ապա միևնոյն կարգով տանում են գերեզմանատուն: Ճանապարհի վերայ գտնուող տներից մարդիկ դուրս են թափւում, որ իրենց «ցաւն ու չոռը» մեռելը հետը տանի: Մանտանդ հիւանդները աշխատում են մի կերպ դուրս պրծնիլ: Շատ անգամ սրանք թելով չափում են իրենց հասակը ու թելը ուղարկում դագաղի մէջ դնելու, որպէսզի իրենց «ցաւն ու չոռն» էլ թելի միջոցով փոխանցի մեռելին:

Գերեզմանը փորում են աղական ննջեցեալների մօտ 2—3 արշին խորութեամբ: Գերեզմանահատները, որ սովորաբար ժամհարը կամ տղբատ մարդիկ են լինում, վարձատրւում են նընջեցեալի միջանի հնոթինըով և երկու անգամ ճաշի են հրաւիրւում:

Թաղման եկեղեցական կարգը կատարելուց յետ, յուղարկաւորողները մօտենում են սգաւորներին և նրանց ձեռքը սեղմելով ասում. «Սուրբ հոգով մխիթարուէք»: Սրանք էլ հրաւիրւում են սրանց հէնց գերեզմանի մօտ պատրաստած սեղանից մի բաժակ օղի խմել և մի քիչ չոր միրգ ուտել: Բոլորը գրեթէ միատեսակ բարեմախտում են. «Աստուած հոգին մխիթարէ, յետի դատաստանը բաղցր անա»:

Սրանից յետոյ կամ վերադառնում են եկեղեցի և երեկոյեան ժամասացութիւնից յետոյ, կամ ուղղակի, գնում սգատուն՝ ճոզունաց ուտելու: Մատուցանում են բոզբաշ և փլաւ, երբեմն նաև թարմ ձուկ և խաշլածա (իւղի մէջ կարմրացրած միս): Հոգունաց ուտողների թիւը չափազանց մեծ է լինում, որովհետև բացի յուղարկաւորողներից գալիս են նաև գրեթէ բոլոր աղքատները: Եւ

եթէ միորեւէ բարեկամ կամ հարեան չի գալիս հոգուհաց ուտելու, նրա տունն են ուղարկում մի աման բողբաջ և 2—3 հատ հաց: Ո՛չ մի բարեկամի չեն մոռանում, մանաւանդ որ սրահը էլ մինչև այդ հոգու հացը սրգա-սեղան են ուղարկում իրենց, որովհետեւ մինչև այդ ժամանակ սգւորները սիրտ չեն ունենում իրենց համար մի որեւէ բան պատրաստելու: Սգասեղանը բաղկացած է լինում փլաւից, ձկնից, խաշլամից, իսկ պառ օրերին՝ լորիից, սիսեռից, բոխուց և միքանի շիշ օղի ու գինուց:

Թաղման երկրորդ օրը քահանան գալիս է ննջեցեալի տնեցիներին ռոգից ճանելու: այսինքն մինչև այդ օրը տանը նստած սգաւոր տղամարդկանց շուկայ տանելու: Միանում են նաև մօտիկ բարեկամները և մտնելով մի գինեւուն, գինի և օղի են պահանջում ամէն մի բարեկամի հաշուին, խմում, ննջեցեալի համար բարեմախտութիւններ անելով և երբեմն բոլորովին հարբած դուրս գալիս: Վերջին ժամանակներս քաղաքում քահանան դադարել է այս ծեսին մասնակցելուց: Այս ծեսից յետոյ միայն տղամարդիկ դուրս են գալիս տնից և դնում իրենց գործին:

Ննջեցեալի մօտիկ ազգական կանայք եկած են լինում սգատուն և այստեղ մնում են 3—4 օր, մինչև որ իրենց տեղբայրները կամ սկեսուրները չեն գալիս սգատուն, միխթարում սգուորներին և տուն տանում իրենց: Հետզհետէ գրիթէ բոլոր բարեկամ և նոյն իսկ հարեան կանայք գալիս են սգատուն՝ միխթարելու:

Թաղման եօթներորդ օրը կատարում են «այլ եւ օխեմ» (այգ և եօթը): Հաւաքւում են բարեկամ տղամարդիկ և կանայք և քահանայի հետ դնում են գերեզմանատուն, ուր գերեզմանի վրայ եկեղեցական կարգը կատարելուց ու շաւց ու կոծից» յետ խմում են մի մի բաժակ օղի՝ բարեմախտութիւններ անելով և վերադառնում սգատուն՝ ճաշելու:

Միքանի օրից յետոյ կանայք վերցնելով իրենց հետ միքանի կտոր սապոն, միքանի ֆունտ շաքար և մի գլխի սև շալ՝ սրգաւոր կնոջ համար, գալիս են սգատուն, լուսնում ննջեցեալի շորերը, որպէսզի կարողանան բաժանել և սգաւորները գլուխները՝ որպէսզի սգից եխնն: Սրանից յետոյ միայն սգուորները սկսում են տանից դուրս գալ և իրենց գործով զբաղուել:

Երբ օտարութիւնից մի որեւէ ազգական վերադառնում է, վերցնում է իւր հետ մի քահանայ և նրա հետ միասին այցելելով սգուորներին՝ «հոգոց» է ասել տալիս:

Տարուայ ընթացքում առաւելապէս հետեւեալ «մեռելոց» օրերին օրհնել են տալիս ինչպէս նոր, այնպէս և հին ննջեցեալներին գերեզմանները. Համբարձման չորեքշաբթի օրը, բարեկենդանի

հինգշաբթի օրը՝ Չոբըհէքի երկուշաբթի օրուայ փոխարէն, ի յիշատակ Վարդանանց հաշատակների, Աստուածածնի վերափոխման և Ս. Պաշի երկուշաբթի օրերը:

Սովորաբար ամէն շաբաթ օր, ճաշից յետոյ կանայք գնում են գերեզմանատուն, իրենց սիրելիների գերեզմանների վրայ ողորալու և օրհնել տալու, այս պատճառով էլ քաղաքում՝ քահանաները հերթով սպասում են գերեզմանատանը:

Առաջին տարուայ նշանաւոր տօների նախօրեակներին բաւական կանայք և տղամարդիկ գնում են մխիթարելու սգուորներին:

Գերեզմանատները բոլորովին անխնամ են թողնուած, գերեզմանները խուժը խումը և անկանոն կերպով կուտակուած են միմեանց մօտ: Ընդհանրապէս շատ քչերի վրայ կան գեղեցիկ գերեզմանաքարեր: Սրանց մեծ մասը դադաղած և՛ եռաստիճան պատուանդանով¹⁾:

¹⁾ Այս դաւառի բնակարանները, բնա՝ իշների զգեստները և բնտանեկան կեանքը միանգամայն նման լինելով Վայոց Ձորի, Բորչալուի գաւառի և այլ հայաբնակ գաւառներին՝ որ արդէն մի քանի անգամ նկարագրել ենք, աւելորդ նամարեցինք այստեղ ևս կրկնել: